

A ténykutatások jelentősége a jogi jelenségek megismerésében

A jogtudomány talán sohasem volt ment a pozitívizmus vádjától, ha ez a pozitívizmus nem is mindig azonos a filozófiai értelemben vett pozitívizmussal. A kettőnek az azonos névben is kifejeződő hasonlósága abban áll, hogy mindkettő az adott tényekre kíván építeni. A filozófiai pozitívizmus mint módszer, vizsgálatait a ténylegesen adottra, a pozitíve meglévőre, a valóságosra és kétségtelenre korlátozza, a jogi pozitívizmus pedig a különböző formában tételezett jogszabályokra. Ezért lehet a jogi pozitívizmus alatt annyiféle és eltérő irányzatot összefoglalni. Kelsen például, amidőn a jogszabályokat, a metajurisztikus elemektől megtisztított jogi normákat vizsgálja, a legteljesebb értelemben pozitívista, holott ő a jogi normát éppen nem a tények, a valóság, a „Sein” világába tartozónak tekinti, hanem ellenkezőleg, a „kell”, a „Sollen” szférájába sorolja. Márpedig az aligha tagadható, hogy a jogszabály, a jogtétel a maga objektivitásában szintén tény. Ennyiben viszont minden jogi szemlélet pozitívista. Még azok az áramlatok is, amelyek a szűken vett jogászai pozitívizmustól eltérően, a formálisán nem tételezett jogszabályokra, akár a „természetjogi” elvekre, akár a legkülönbözőbb elnevezésű társadalmi és egyéb normákra vagy akár egyedi helyzetekből fakadó, egyedi érvényű szabályokra is támaszkodva jelentik ki az utóbbiakat is jognak, hiszen mindenképpen a társadalomban valamilyen formában megjelenő magatartásszabályokra próbálják építeni vizsgálataikat.¹ Így adódhatott azután az a furesza helyzet, hogy a filozófiai értelemben pozitivistának ismert szociológiai irányzat a burzsoá jogtudományban éppen a jogi pozitívizmussal szemben fellépve segítette az új jogi normák érvényesülését, sokszor a tételezett jogszabályok ellenében. A szociológiai irányzat pozitívizmusa ugyanis a társadalomban magatartásszabályként már megjelent új elvek érvényét hangoztatta, azok ténypozitivitására támaszkodott, szemben a meghaladott jogszabályok csupán forma szerinti pozitívizmusával, amely azonban mint formálisán érvényben levő és tételezett, még alapjául szolgálhatott a jogi pozitívizmusnak.

¹ Nem kívánjuk most mélyebben érinteni a természetjog és a pozitívizmus kérdéseit. Azon túlmenően azonban, amit a burzsoá jogelmélet jó néhány képviselője is megpendített már, azt ugyanis, hogy a természetjog és a pozitívizmus legalábbis történeti megjelenésében nem egymást kizáró ellentét-pár —, (Vö. pl. *Horváth Barna*: *Természetjog és pozitívizmus. Társadalomtudomány*, 1928. 3—5. sz. vagy *Lang-Hinrichsen, Dietrich*: *Zur ewigen Wiederkehr des Rechtspositivismus. Festschrift für Edmund Mezger. München und Berlin, 1954.*) — megállapíthatjuk, hogy a természetjogi elvek és normák — még abban a megjelenésükben is, amidőn történetileg nem jelentettek a „pozitív” jog mellett élő tényleges magatartási szabályt, vagy nem fejeződtek ki éppen a pozitív jogban — mindenképpen a társadalom reális életviszonyait fejezték ki, és már ez a társadalmi kötöttségük is lehetetlenné teszi, hogy valamilyen tiszta „Sollen”- vagy éppen „metafizikus” szférába helyezzük, amelynek semmiféle tényvonatkozása sincs.

Mindez azt is jelenti, hogy a címben megjelölt kérdés, amelyből itt lényegében csak az empirikus kutatások helyét és jelentőségét emeljük ki — amennyiben empirián a jogszabályokra támaszkodó tudományos tapasztalat igényét is értjük — a jogtudomány általános problémája. Módszertani problémát azonban eddig elsősorban a jogelmélet számára jelentett, hiszen a tételes joggal foglalkozó tudományok munkálkodása elképzelhetetlen a jogszabályi anyag konkrét vizsgálata nélkül, így ezek a jogi pozitivizmus értelmében empirikus módszerrel is dolgoztak. Az a tény azonban, hogy az empirizmus módszertani problémaként merült fel, semmiképpen sem zárta ki magát ezt a módszert a fenti értelemben a jogelméletből sem, hiszen az legabsztraktabb megjelenésében sem tudott teljesen elszakadni a jogszabályi anyag többé-kevésbé konkrét vizsgálatától. Az itt felvetendő kérdés azonban ezen túl mutat. Tanulmányunkban a jogszabályok tartalmát alkotó, a jogszabályok mögött álló és azokkal összefüggő társadalmi jelenségek empirikus vizsgálatának problémáját kíséreljük meg elemezni azokban a vonatkozásokban, amelyek nézetünk szerint a jogtudományi kutatásokban nélkülözhetetlenek.

I.

A marxista jogtudományban, melynek módszere azonos a dialektikus materializmus általános megismerési módszerével, a jogtudomány bizonyos eddig jellemzett empirikus kötöttségén túl, magából az általános ismeretelméleti módszerből következően is megvan a helye az empirikus vizsgálatoknak. Az a tétel, mely szerint a „módszer nem valóságos mozgás, hanem a gondolkodás meghatározott menete, mozgása, mely a valóság mozgását tükrözi vissza”,² nemcsak korlátot jelent, hanem lehetőséget és követelményt is. Ez a lehetőség és követelmény azonban annyiban eleve korlátozott, hogy a mozgás helyes elméleti tükrözésében jelölhető eredményhez önmagában mint módszer nem juthat el. A jogtudományok esetében is rendkívül nagy jelentősége van annak a további tételnek, hogy a módszer és az elmélet, ha nem is azonosságot, de egyiséget jelentenek. Fogarasi Béla, a módszer kérdéseit taglalva, hivatkozik Marxra, aki megállapította, hogy Hegel abszolutizálta a módszert, mert Hegelnél a módszer a fogalom mozgása. De miután Hegel a valóságot hibásan a fogalommal azonosítja, ennél fogva nála az abszolút módszer „nemcsak megmagyaráz minden dolgot, hanem magában foglalja a dolgok mozgását is”. Ezzel Hegel a dolgok mozgását a tiszta ész mozgásává változtatja.³ Hegel e tétele teljesen érthető és logikus következménye annak a felfogásnak, amely a társadalmi jelenségeket — egyebek között a jogot is — a szellem önfejlődéséből magyarázza. Ebben a magyarázatban így a fogalom tényleg a valóság helyét foglalja el, és annak mozgása, a módszer egy síkon jelentkezik az üres absztrakciót jelentő formával.

A marxizmus materializmusa, amely a formát a maga helyére állítja, ahogyan nem abszolutizálja a módszert, hanem a valóságos mozgásfolyamatokhoz köti, ugyanúgy igényli és lehetővé teszi a valóságos mozgásfolyamatok megismerését is. A valóságos mozgásfolyamatok adequat megismerése azonban a módszer helyességén túl a helyes ismeretelméleti kiindulást is megköve-

² Fogarasi Béla : Logika. 3. kiad. Bp. 1955. 349. p.

³ Uo.

folytán egyes magatartások a joggal szemben, vagy oly módon nyilvánulnak meg, hogy az arra hivatott szervek jogalkalmazását is kiváltják, tehát ha a jogot ennek folytán egyedi viszonyokra kell konkretizálni, az általános lényege az egyedi viszonyok tartalmát jelentő jogesetben is felismerhető.

Szabó Imre, midőn utal arra, hogy a „jogszabályértelmezés *jellegére nézve* . . . azonos a jog lényegének megismerésére irányuló művelettel; legfeljebb nem a levont általános tétellel fordul vissza a gyakorlathoz, hanem ezt az általános megállapítást az adott egyedi jogtételekre vonatkoztatva vezeti vissza és alkalmazza a gyakorlatra . . .”¹⁰ — jellemzi a jog ilyesfajta megismerésére irányuló tevékenység követelményeit is, amelyek ténylegesen többet jelentenek az egyedi norma elszigetelt, betűszerinti megismerésénél. A jogalkalmazónak ugyan nincs módja arra, hogy a jog ilyen összefüggésekben való, az adott normán túlmutató megismerési folyamatában a jog tartalmi megismerését a társadalmi viszonyok konkretságáig mélyítse (és nincs is erre szüksége, ha ezt a jogtudomány elvégzi), de mert önmagáért való jogalkalmazói értelmezés nincs, hanem a jog megismerésének ilyen jellegű problémája általában egy-egy konkrét eset kapcsán vetődik fel, a jogalkalmazó mégis megismeri a jog társadalmi tartalmát az adott esetben az eset körülményeinek, viszonyainak felderítésével. A fentebb kifejtett tételből következik azután, hogy az eset viszonyainak, körülményeinek konkrét felderítése a társadalmi viszonyok általánosságáról is képet ad, olyan konkretsággal, amelyet a jogalkalmazás igényel.

A módszernek ilyen, a megismerés materialista szempontjától elszakíthatatlan felfogása következtében világossá válik, hogy a jogtudomány nem igényel sajátos módszert. A marxista dialektika alkalmazása a jogtudomány területén viszont együtt jár a jognak formaként való felfogásával, tehát a jogi kutatásoknak — akár az elméleti, akár a tételes jogi kutatásoknak — a jogszabályok betűjén való túlterjedésével.¹¹ Világos ugyanis, hogy ha a jog tartalmát a társadalmi viszonyok adják meg, akkor azok lehetőség szerinti konkrét ismerete nélkül a jogi megismerés is tartalmatlan, és még az egyes tételes jogi tárgyak esetében sem vezethet el akár a jogszabály megismeréséig sem.¹²

¹⁰ Szabó Imre : A jogszabályok értelmezése. Bp. 1960. 110. p.

¹¹ Szabó i. m. 112. p.

¹² A jogszabály ugyanis magatartásszabály, és ez azt jelenti, hogy tartalma az emberi magatartások bizonyos alakulásában figyelhető meg. Vö. Kulcsár i. m. 132., 135. p. — Éppen ezért meglehetősen zavaros formában jelentkező ellentmondásnak tűnik Moór Gyula megállapítása, amely szerint „a Kelsen-féle irányynak a dolog érdemében igaza van. A tételes jogtudományok feladata kizárólag az, hogy megismertessen a tételes jogszabályok tartalmával, kifejtse és rendszerbe foglalja azt. A társadalmi élet eleven szükségleteinek s a jog társadalmi szerepének az ismerete kétségtelenül szintén fontos, de ezt nem a juriszprudencia, hanem a szociológia van hivatva szolgáltatni. Különböző nézőpontoknak módszertelen összevegyítése csak zavart és értelmetlenséget okozhat a tudományban. A „normatív jogtudományi” iskolának tehát mint a *tételes jogtudomány módszertanának* elvitathatatlanul nagy érdemei vannak”. (Moór Gyula : A társadalomtudomány és a tételes jogtudomány határkérdéseiről. Társadalomtudomány. 1922. 3—4. sz. 250. p.) Ez a módszertani „tisztaság” azonban módszertani elégtelenséget jelent, amely képtelen a tételes jogszabályok valódi tartalmának feltárására is. Moór Gyula feltételezése ugyanis, amely szerint a jogot csak a társadalom igényeiben és a társadalomban betöltött szerepében lehet a társadalmi valósággal összefüggésbe hozni, mesterségesen absztrahálja a jognak mint magatartásszabálynak a szabályelemét, és ezzel az absztrakcióval üres formává is változtatja, amelynek ismerete tehát éppen a jog tartalmáról nem adhat képet. Az újkantianus jogfilozófiában — legtisztábban Kelsennél — jelentkező módszertani tévedés a jog „Sein” és „Sollen” elemének mesterséges elválasz-

Az ellentétes szemlélet, a sajátos jogi módszer igenlése természetesen szintén elméletileg kötött, együtt jár a jogi jelenség más társadalmi jelenségtől eltérő sajátos természetüként való felfogásával. Ez a szemlélet a burzsoá jogtudományban kifejezetten, a marxista jogtudományban való kísértésében pedig inkább hallgatólagosan a jog normatív jellegével függ össze. A normatív jelleg abszolutizálása és a valóságtól való elszakítása ugyanis megteremti azt a mesterseges világot, amelyet Jhering találóan nevezett jogászi fogalom-mennyországnak, és amely a maga korlátoltságán túl egyúttal védőburok is a valósággal, a valóság megismerésével szemben. A normatív szemlélet szükségszerű pozitívizmusa ezért a pozitívizmus filozófiai korlátain túl is korlátolt, tulajdonképpen nem más, mint a végletekig túlhajtottan „tisztá” pozitívizmus, amely éppen a túlhajtottság következtében csap át önmaga ellentétébe, hiszen a jogtételek és a valóság teljes elválasztása folytán nem juthat el még a jogtételekben kifejezésre jutó társadalmi viszonyok tényéhez sem. A joggyakorlatban ez a normatív szemlélet hasonló módon eredményezi a jog és a társadalmi valóság elszakítását. Ennek a szemléletnek a burzsoá jogi fejlődésben megvannak a maga társadalmi okai és osztályvonásai is, ahogyan az ellenkező, „antipozitivistá” szemléletnek is.¹³ Nem tagadható azonban, hogy a szocialista jogtudomány és főleg a jogi gyakorlat fejlődése sem ment a jogászi normatívizmus kísértésétől. (Ez a szemlélet nyilatkozik meg pl. abban a csaknem általános bírói magatartásban, amelynek következtében a bíró a jogszabályon túl a társadalmi valóság megismerésében legfeljebb a szűken vett, jogszabályban meghatározott keretek közti tényállással összefüggő elemek megismeréséig jut el.) A normatív szemlélet kísértetének legyőzése azonban a jog bizonyos értelemben vett folyamat jellegének felismerését igényli, és ebből következően annak tudomásulvételét, hogy a jogalkotó és a jogalkalmazó nem társadalmon kívüli lény, akinek tudata matematikai pontossággal és közönnyel működik, hanem tényező a jog megvalósulásának folyamatában is, amely semmiképpen sem zárul le a formális jogalkalmazás befejeztével.¹⁴

Bizonyos, hogy a normatív szemlélet és a sajátos jogi módszer igénye egy töről fakadnak, és a társadalmi tényezőkön túl ez a szemlélet is oka a burzsoá jogelméletben a filozófiai és a szociológiai nézőpont áthidalhatatlannak tartott (valójában azonban az azonos filozófiai megalapozottság folytán

tása, sőt két külön szféraként való felfogása mind ez ideig meg is bénította a burzsoá jogelméletet, amely vagy az egyik vagy a másik oldalra polarizálódott. Ahol a probléma bizonyos fokú helyes megközelítésének igényével találkozunk, mint pl. az olasz Zampetti egyik újabb tanulmányában, a kérdés módszertani okokból leszűkül: „Történelmi szempontból ugyanis sem a tény nem nyerhet prioritást a norma felett, sem a norma a tény felett, mert egyik sem létezhet a másik nélkül: mindkettő a forma és a tartalom viszonyában áll egymással.” (Zampetti, P. L.: *Methodologische Betrachtungen zum Verhältniss von Norm und Tatsache. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 1958. Heft 1. 103. p. — Kiemelés tőlem K. K.) Zampetti szemelláthatóan alárendelt szerepet tulajdonít a történeti szempontnak, és nem veszi észre, hogy a tudományos általánosítás csak a történeti szempontból fakadhat és válhatik logikaivá. Így azután a „történeti szempontból” helyes felismerésnek éppen a módszertani következményeit nem vonja le.

¹³ Pl. a második világháború után a burzsoá jogszemléletben elterjedt antipozitivistá szemléletnek társadalmi okaira meggyőzően mutat rá Péteri Zoltán: *Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*, II. köt. 1959. 213. és köv. p.

¹⁴ A jogászi normatív szemlélettel szemben a szocialista országokban szinte társadalmi mozgalom van kibontakozóban. Különösen jellemzően mutatkozik ez meg a Német Demokratikus Köztársaságban. Ld. erre *Kulcsár* i. m. 315—318. p.

csak látszólag áthidalhatatlan) különbségének, amely végül is e jogelmélet alapvető megosztottságában is kifejezésre jutott. Ez lehet a tartalma Karl Mannheim élesszemű megjegyzésének, aki rámutatott arra, hogy egyes tudományok „noha ismeretanyaguk feltétlen birtokában vannak, problémafelvetésük módja révén bizonyos összefüggéseket egyenesen eltakarnak. A jogtudomány a maga normatív jellegénél fogva elfedi azokat a valóságfolyamatokat, amelyek a már kész törvény mögött állanak”.¹⁵ A normatív jelleg — mint hangsúlyoztuk — nem véletlen, és benne, valamint a burzsoá jogtudománynak (elsősorban a jogelméletnek) a valóság átfogására való képtelenségében társadalmi, elsősorban osztályokok jutnak kifejezésre, amelyek Mannheim előtt már rejtve maradtak. A jog filozófiai, a tételes jogi tárgyak esetében pedig inkább dogmatikai kutatásának elválása, sőt sokszor szembehelyezése a jog szociológiai kutatásával — ahogyan ez a mai polgári jogelméletben nemcsak tény, hanem probléma is¹⁶ — alapot ad a jogszociológia elszakadási igényének. A burzsoá jogszociológiát, amely meghatározott társadalmi-történeti körülmények, meghatározott ideológiai helyzet szülötte,¹⁷ mai, bizonyos fokig önállósult fejlődésében ez a módszertani igény élteti. Módszertani igény, amely azonban alig válik valósággá, hiszen ez a jogszociológia végső soron módszerében sem sokban különbözik a burzsoá jogelmélet más irányaitól. Legfeljebb a kérdésfeltevés és néhány „szakjogszociológia” (mint pl. a primitív népek „jogi” életének kutatása vagy a kriminálszociológia) esetében a konkrétság foka és a vizsgálati technika más.

A marxista jogtudomány ilyen jellegű szétválásáról, jogelméletre és jogszociológiára való tagozódásáról nem beszélhetünk. Az idézett marxi felismerésnek legalábbis általános érvényesülése a jogi kutatásban már eleve lehetetlenné tette ezt, hiszen világos, hogy *a dialektikus módszer és a materialista nézőpont egysége eleve „szociológiai szemléletet” vitt be a marxista jogtudományba, sőt maga ez a jogtudomány, elsősorban természetesen a jogelmélet, létét köszönheti az ilyen elméleti és módszertani megalapozottnak.*

Mit jelent ez a „szociológiai szemlélet”? Lényegében sem többet, sem kevesebbet, mint a történeti és a logikai nézőpont egységét. Ha tehát szociológiai szemléletről beszélünk, ez nem valami újdonság a marxista társadalomtudományokban, s nem az a jogtudományban sem. Mégis, ha ma különösen előtérbe került, annak oka alaposabb, következetesebb és konkrétabb alkalmazásának a társadalmi igénye. Ez az igény — és ezt a szocialista országokban való általános jelentkezése mutatja — nem véletlen, hanem a szocializmus, illetve a kommunizmus építésének társadalmi gyakorlatából fakadó követelmény megjelenése a társadalomtudományokban.

A történetiség a marxizmus egészére jellemző. Marx és Engels teljes érvényű módszertani alapelveket határoztak meg akkor, amidőn megállapították: „Csak egyetlen egy tudományt ismerünk, a történelem tudományát.”¹⁸ A történeti tárgyalásmód pedig a konkrétságot jelenti több oldalról is. Már Savigny is felismerte ezt, amikor rámutatott: „minden tudás egy objektíve

¹⁵ Mannheim, Karl : A jelenkori szociológia feladatai. Bp. 1945. 12. p.

¹⁶ Vö. pl. Droit, économie, sociologie. Travaux du VIe Colloque des Facultés des Droits et des Sciences économiques, Toulouse, 28—31 mai 1958. Annales de la Faculté de Droit et des Sciences économiques, Paris, 1959. Beszámoló róla Schur, Roman : Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XLVI. évf. 4. sz. 604—605. p.

¹⁷ Kulcsár : A jogszociológia problémái. Bp. 1960. I. fejezet.

¹⁸ Marx—Engels : Összes művei. 3. köt. Bp. 1960. 20. p.

adotról, történeti tudás”.¹⁹ Ez a konkrétság történeti egyrészt azért, mert az adott tény, jelenség fejlődési folyamat eredménye, és lényegi tartalma továbbra is csak mozgásában ismerhető meg, másrészt történeti az egyedi, de a lényegi adottság értelmében. S itt találjuk meg a különbséget Marx és Engels, másrészt Savigny történeti szemlélete között. Savignynál a történetileg adott jelentette a konkrétságot, míg a marxizmus számára a történeti lényege. Ez utóbbi a mélyebb és valódibb konkrétság, hiszen nem áll meg a konkrét jelenségek felszínénél. A lényegi konkrétság értelmében vett történetiség jelenti a marxista társadalomtudomány egészének módszertani követelményét, s ez a történetiség tárthatja fel a jelen lényeges vonásait is. Ahogyan Németh László mondja: „Aki koráról elég széles képet fest s abban a valóban lényegest emeli ki, végeredményben ugyanazt a munkát végzi el a jelenen, amit a történelem a multon.” (Sajkódi esték.) A történeti és logikai nézőpont egysége tehát — amelyre már Engels rámutatott²⁰ — egyrészt lehetőséget ad a marxista társadalomtudományok számára a puszta, önmagában feltétlenül tévutakra vezető empiria meghaladására, másrészt viszont megköveteli a történeti konkrétságot, éspedig a fentebb jelzett mindkét értelmében.

Mit jelent tehát a történetiség vagy a konkrétság a jogtudományban? Említettük már, hogy a jogszabályoknak mint a jog tényeinek konkrét ismerete általában sohasem volt vitatott, és ha a jogtudományban konkrétságról beszélünk, akkor elsősorban éppen a jogszabályokra gondolhatunk. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. Világos ugyanis, hogy a jogtudomány számára a tételezett jogszabály szövege mint kutatási anyag önmagában éppenúgy nem lehet elegendő, mint ahogyan nem az a jogalkalmazás számára sem. Nem kívánjuk itt felvetni a jog „azonosságának” problémáját,²¹ de annyi bizonyos, hogy a jogszabályok is ki vannak téve a jogalkalmazás során az alakításnak. A joggyakorlat ismerete tehát már bizonyos képet ad a jog életéről, ez a kép azonban, noha a jogeset sajátosságainál fogva tükrözi a társadalmi viszonyok arculatának egyes vonásait, még mindig formai jellegű. A további lépés csak a társadalmi gyakorlat megismerése lehet: „minden területen a jogi jelenségek megértéséhez, a jog alkalmazásához, a jog továbbfejlesztéséhez túl kell lépniünk a jogi tényeken, adatokon, a jogi gyakorlaton; a valóságos társadalmi viszonyokat kell feltárniuk, azok teljes bonyolultságában és sokoldalú összefüggésében. . . A marxista jogi gondolkodásnak az a sajátossága, hogy át kell fognia a társadalmi gyakorlatot, a konkrét gazdasági viszonyokat, az ipar és mezőgazdaság fejlődésének irányát és tényeit, a társadalom osztályszerkezetének átalakulását és fejlődését, a munkaviszonyokat, a társadalmi tudat egészét, általában az életviszonyok széles területeit, s mindezt egyben a jogi tevékenység szerves részévé kell tennie, ismét csak szembeállítja a jogi gondolkodást a burzsoá jogszemlélettel. A marxista elmélet . . . egyenesen az összefüggések teljes feltárását igényli, vagyis ebből a szemszögből nézve is a jogi, jogász látókör alapvető kiszélesítésére törekszik, s különösen megköveteli, hogy a jogot végső fokon meghatározó termelési viszonyok s az ezeknek megfelelő osztályviszonyok is részei legyenek a jogi gondolkodásnak. Ez folyik az alapról és felépítményről szóló marxista tanításból; ezt teljesen magunkévá tettük, úgy véljük azonban, hogy a gyakorlatban a termelési és az osztályviszonyok

¹⁹ Savigny, *Friedrich Karl* : Juristische Methodenlehre. Stuttgart, 1951. 14. p.

²⁰ Függelék *Marx* : A politikai gazdaságtan bírálata c. munkájához. 176. p.

²¹ Vö. *Kulcsár* i. m. V. fejezet.

olykor csak egy kellően fel nem oldott jelet jelentenek jogi gondolkodásunkban, amelyet elvont premisszaként fogadunk el, anélkül, hogy részleteiben ismernők és a joggal való összefüggését minden oldalról feltárnók. Jogi gondolkodásunk útja éppen ezeknek a jog szempontjából alapvető társadalmi jelenségeknek és összefüggéseknek megismerése és jogi gondolkodásunkba való szerves beépítése.”²²

A jogi jelenségeknek csak formája a jogszabály, tartalmát a társadalmi gyakorlatból ismerhetjük meg, s ha a termelési viszonyok és az osztályviszonyok jobbra csak „elvont premisszaként” szerepeltek a jogtudományi munkában, és bizonyos fokig még ma is így szerepelnek jogi gondolkodásunkban, amelyeket említünk, de teljes konkrétságukban nem tárunk fel (hasonlóan Lessing ismert mondásához, mely szerint Klopstock Messiását sokan dicsérik, de kevesen olvassák), akkor a joggal, a jogfejlődéssel kapcsolatos egyéb társadalmi jelenségek még az elvont premissza rangjáig, tehát „a dicséretig” sem mindig jutnak el. (Rendkívül örvendetes viszont, hogy egyes területeken a társadalmi tartalom ismeretének igénye — a jogelméleten túl is — egyre sürgetőbben jelentkezik.^{22a}) A jog társadalmi tartalmának problémája azonban felveti azt a kérdést is, hogy a jog mennyiben fogja át a szabályozott társadalmi jelenség vagy intézmény egészét, illetőleg a társadalmi jelenség vagy intézmény egésze mennyiben hat a jogilag szabályozott tényező vagy vonás alakulására, tehát: a jog társadalmi tartalmának ismerete mennyiben követeli meg az egész társadalmi jelenség (így a jogilag nem szabályozott rész) ismeretét is. A probléma a jogra mint egészre vonatkoztatva azonnal megoldható, mert kézenfekvő, hogy a jognak mint társadalmi jelenségnek társadalmi tartalma az egész társadalom lényegétől és alapvető tényezőitől semmiképpen sem szakítható el. Az ilyen elszakadás megöli a jog társadalmi tartalmának ismeretére irányuló törekvéseket és menthetetlenül a jog tiszta normatív szemléletére vezet. Hogyan állunk azonban az egyes részjelenségek, jogintézmények jogilag nem szabályozott tényezőivel és vonásaival? Itt a probléma már bonyolultabbnak tűnik. Lássunk egy példát. A házasság intézményének jogi szabályozása kétségtelenül nem fogja át a házasság valamennyi tényezőjét. Bár a jogi szabályozás, amely kezdetben inkább a vallási elemekhez tapadt, és csak fokozatosan szabadult meg a vallási jellegtől (de sohasem a közvetlen erkölcsi vonatkozásoktól), a jelenkori tőkés társadalomban is egyre több oldalról fogja át a házasság intézményét, a szocialista társadalomban meg éppen a házasság tartalmi vonásait is mélyebben (noha elég általánosan) érinti, mégsem állíthatjuk, hogy a formai és a vagyoni jogi vonatkozásokon túl ez a jogi szabályozás minden vonatkozásban tükrözi a házasság intézményének társadalmi tartalmát, vagy akárcsak a házasságban összefoglalt társadalmi magatartások összességét. Világos azonban, hogy ezek a jog által közvetlenül nem tükrözött vonások és tényezők a jogi szabályozás gyakorlati életére, tehát azoknak a tényezőknek és vonásoknak az alakulására is kihatnak, amelyek közvetlenül relevánsak a jog számára. A házasság intézménye persze elég kézenfekvő, éppen ezért elég egyszerű példa. A probléma azonban a jog minden területén felmerül, még a kifejezetten jogi intézmények működése kapcsán is. Pl. egy-

²² Szabó : Jogi gondolkodásunk szocialista átalakulása. Állam- és Igazgatás, X. évf. 1960. 6. sz. 411—412. p.

^{22a} Vö. pl. Horváth Tibor : Az elmélet és a gyakorlat viszonyának egyes időszerei kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet munkájában. AJI Értesítője, 1961. 3. sz.

egy államhatalmi vagy államigazgatási szerv működése — noha egészében jogilag szabályozott — mégsem folyik minden részletében jogszabályok szerint, illetőleg részben elkerülhetetlen diszkrecionális jelleggel rendelkezik, másrészt az eljárás sincs minden momentumában jogszabályilag megkötve. Mármost nem lehet kétséges, hogy egy-egy ilyen szerv működése csak a szervezet teljes, tehát a jogilag nem szabályozott folyamatok ismeretével együtt érthető meg a valóságnak megfelelően.

A jogszabály társadalmi tartalmának megismerésére irányuló törekvés persze kikerülhetetlenül elvezet a jelenségek teljes és konkrét vizsgálatáig, még akkor is, ha a jelenségek sajátosan jogi oldalának vizsgálatát állítjuk középpontba, tehát nem oldjuk fel a jogtudományt valamiféle általános társadalomtudományban.

A jogilag szabályozott jelenségeken, illetőleg a jelenségek jogilag szabályozott vonásain azonban még akkor is túl kell lépünk, ha tudjuk, hogy általánosságban a jogi szabályozás a jelenségek legfontosabb, leglényegesebb, osztályszempontból elsősorban releváns vonásait emeli ki. Nem kétséges ugyanis, hogy a társadalmi jelenségek összefüggenek, és ez az összefüggés kihat a jogi jelenségek alakulására is. Az előbbi példánál maradva pl. világos, hogy a társadalom gazdasági helyzetének alakulása, az iparosodás foka, a munkaalkalmak sűrűsége és ezzel is összefüggésben a nők részvétele a termelőmunkában, alapvetően közrehat a házasságnak mint jogintézménynek a tartalmi alakulásában. A jogi jelenségek tartalmi kondicionáltsága a társadalmi gyakorlat által szükségképpen a társadalmi gyakorlat konkrét ismeretére kell hogy irányítsa a jogász figyelmét is.

Ezen a ponton kell újólá hangsúlyoznunk a marxizmus szociológiai szemléletét, amely a klasszikusoknál is túlmutatott az elvont premisszán, és a konkrét társadalomvizsgálatok valóságában jutott kifejezésre. A történeti konkrétság biztosításának igénye adja meg a lehetőséget a jogtudomány területén végzett, a jogi jelenségek társadalmi tartalmába is mélyen behatoló empirikus vizsgálatoknak is. A marxista módszer alapvető sajátossága, a történeti és logikai szempont egysége irányítja a figyelmet azonban az empirikus kutatások korlátozottságára is amelyet úgy jellemezhetnénk, hogy az empirikus vizsgálat a megismerés alacsonyabb, bár sokszor nélkülözhetetlen fokát jelenti. Ide kívánczik az a megjegyzés is, hogy az az igény, amely a jogi jelenségek tartalmában való megismerésében, tehát a jogi forma mögé való hatolásban jelentkezik, nemcsak a mennyiségi megalapozású empirikus vizsgálatokban váltható valóra, illetőleg ilyen vizsgálati módszerekkel csak az említett korlátok között közelíthető meg a jogi jelenségek tartalma. Meg kell tehát haladni magát az empirikus kutatási módszert is. Az empirikus társadalomkutatás, amelyről a mai polgári szociológiában sokszor és szívesen beszélnek,²³ magát a szociológiát helyettesítve is, természetesen nem meríti ki a konkrét társadalomvizsgálatok fogalmát sem. Egy polgári szociológus szerint a nyugaton elterjedt empirikus társadalomvizsgálat még csak nem is eléggé empirikus, mert csak azt tekinti empirikusnak, ami technikájával megragadható; másrészt: „elhanyagolja a

²³ *Cuvillier, A. : Kurzer Abriss der soziologischen Denkweise. Probleme und Methoden. Stuttgart, 1960. 166. p.*

történelmet és a társadalmat magát”.²⁴ *A konkrét kutatás igénye a marxista jogtudományban tehát semmiképpen sem azonos a pusztán empirikus vizsgálatok igényével.* A konkrétság röviden már vázolt felfogásából következik ugyanis, hogy az — egyrészt a materialista nézőpontból, másrészt a dialektikus módszerből kifolyóan, mint a történeti és logikai módszer egységének eredménye — mindig *az általános konkrétsága.* Ez az, ami a marxista módszer segítségével végzett konkrét társadalomkutatásnak a jog területén is olyan vonást ad, amely lehetővé teszi az egyedi jelenségek konkrét vizsgálatát során az általános törvényszerűségek, tendenciák, jelenségek megismerését is. A marxizmus mint társadalomtudomány tehát magában hordja a *mikro- és a makroszociológia egységét,* amelyet a polgári szociológia nem tudott elérni, és így empirikus, „gyakorlati” társadalomkutatássá vagy spekulatív szociológiává polarizálódott még akkor is, ha a kettő egymásra vonatkoztatásának igénye esetleg fel is merült.²⁵

Világos tehát, hogy *a konkrét társadalomvizsgálatok* — akár az empirikus kutatási technika igénybevételével is — *nem eredményezhetik a marxista jogtudományban a módszer empirizálódását.* Ezen a ponton azonban ellenpéldával alig szolgálhatunk, mert az empirikus kutatás, amennyire elterjedt a polgári szociológiában, annyira hiányzik a polgári jogszociológiából. A polgári jogszociológia a szociológia spekulatív értelmével kapcsolta össze jogi kutatásait. Amennyire konkrét, az maximálisan a joggyakorlat konkrétsága, és pedig az angolszász jogfejlődés sajátosságai folytán bizonyos jogeset-analízishez kapcsolódva. A társadalmi gyakorlat vizsgálata csak igény, de — néhány sajátos kivételtől eltekintve — semmi esetre sem kutatási valóság a polgári jogszociológiában. (Kivétel pl. — a II. pontban elemzett vizsgálatokon túl — a kriminál-szociológia, tehát nem jogelméleti szintű jogszociológia, amely már hosszabb ideje végzett és végez empirikus vizsgálatokat. E vizsgálatoknak a kriminál-szociológia szakszemponjtján túlmutató, általánosított eredményei viszont olyan jelenségeket tártak fel,²⁶ amelyek némileg érthetővé teszik az elméleti igényvel fellépő konkrét, akár empirikus jellegű jogszociológiai vizsgálatok elmaradását.)

II.

Ha elvétve bár, de mégis találkozunk néhány a jogi jelenségeket bizonyos fokig társadalmi összefüggésükben szemlélő, konkrét, empirikus módszereket használó vizsgálatokkal a burzsoázia jogtudományban, sajátos jellegük első pillan-

²⁴ *Maus, H.* : Geschichte der Soziologie, im: Handbuch der Soziologie. Stuttgart, Herausg. W. Ziegenfuss, 1956. 86. p.

²⁵ Ld. erre *Kulesár* : A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. 343 és köv. p.

²⁶ A kriminál-szociológiai vizsgálatok a tőkés országokban feltárták pl., hogy a bűnözés gyakran a társadalomban elfogadott értékek és magatartás eredménye, összefüggésben van azzal, hogy a társadalomban uralkodó normák egymásnak ellentmondanak, hogy nagyfokú társadalmi dezorganizáció észlelhető, amely semmiféle hatékony ellenőrzési rendszert sem képes már elviselni. Ld. ezekre *Sellin, Thorsten* : Culture Conflict and Crime. 1938. 30. p.; *Tappan, P. W.* : Juvenile Delinquency. New York, 1949. 158—159., 163. p.; *Clinard, M. B.* : The Black Market — A Study of White Collar Crime. New York, 1952. 330—331., 334. p.; *Clinard* : Sociology of Deviant Behavior. New York, 1957. 502. p.; *Kobrin, S.* : The Conflict of Values in Delinquency Areas. American Sociological Review, 1951. 657. p.; *Nettler, G.* : Antisocial Sentiment and Criminology. American Sociological Review, 1959. 203—204. p.

tásra szembeötlik. Ez a sajátos jelleg abban mutatkozik meg, hogy az ilyen kutatások — a polgári szociológia és jogszociológia elméleti és módszertani hiányosságainak megfelelően — *kimerülnek az egyedi jelenségek véletlenszerű feltárásában*, s nem is törekednek tudományos absztrakcióra. Az esetleges általánosítások nem a lényegi értelemben vett általános konkrétságából fakadó absztrakciót jelentik (amit csak a történeti és logikai nézőpont egysége biztosíthat), hanem az individuális vonások megjelenésének kvantitatív szintű általánososságát. Mindebből következik, de egyúttal megmagyarázza a véletlenszerűséget és az általános kvantitatív jellegét is, hogy ezek a vizsgálatok *gyakorlati* jellegűek, amelyek azonban a gyakorlati jelleget nem ismeretelméleti szinten juttatják kifejezésre, hanem pragmatikus értelemben. Is ilyen konkrét vizsgálatok két csoportját különböztethetnénk meg, de mindkettő hangsúlyozott gyakorlati vonással rendelkezik. Az első a — bár jogi jelenségekkel összefüggően végzett, mégis — politikai kutatások csoportja, amely különösen a tőkés társadalmakban szokásos közvéleménykutatásokhoz kapcsolódik;²⁷ míg a másodikat a konkrét jogalkotási, ritkábban jogalkalmazási célokkal összefüggő kutatások alkotják, amely — mint általában a praktikus társadalomkutatás a polgári szociológiában — gyakorlati jellegű, és nem törekszik a tudományos szintű általánosításra még a polgári szociológiában ismert korlátozott értelemben sem. (Ez egyébként az első csoportba tartozó kutatásokról is elmondható.)

Az első csoporthoz tartozó vizsgálatok során a jogi jelenség önmagában háttérbe szorulnak tűnik, a figyelem elsősorban a vele kapcsolatos közvélemény felé fordul. A rendelkezésre álló néhány publikált anyagból kiválasztott példáink ebből a szempontból jellegzetesek. Az egyik ilyen vizsgálat a közvélemény és a jogalkotási folyamat közti kapcsolat felderítését célozta,²⁸ éspedig Rooseveltnél 1937. február 5-i törvényjavaslata kapcsán. (Roosevelt ezzel a javaslattal a Legfelsőbb Bíróság tagjainak számát 9-ről 15 főre kívánta emelni, s köztudott volt, hogy erre azért került volna sor, mert a Legfelsőbb Bíróság konzervatív szemléletű többsége sorozatosan a New Deal

²⁷ Nincs szándékunkban, de az adott keretek nem is teszik lehetővé, hogy a polgári politika tudományának módszertani jellegzetességeivel foglalkozzunk még a vizsgált téma vonatkozásában sem. Egyre világosabb ugyanis, hogy a politika mint tudomány a tőkés országokban függetlenül a jogtudománytól, megfelelően annak a burzsoá gyakorlatnak, amely a jogi formában történő államvezetés helyébe egyre inkább a közvetlen politikai cselekvést állítja. A politika tudománya természetesen az empirikus vizsgálatok tekintetében sem szorítkozik — az egyébként igen elterjedt — közvéleménykutatásokra, hanem a politikai vonatkozású jelenségek egyre szélesebb körét igyekszik empirikus úton megközelíteni. Legújabbban az érték problémájának empirikus kutatása is megjelent. A közvéleményvizsgálatokból vett példákat egyes jogi jelenségekkel való összefüggéseik miatt választottuk ki. Még csak annyit jegyeznénk meg, hogy az empirikus vizsgálatok szerepéről és értékéről a burzsoá politikai tudományban is eltérő vélemények látnak napvilágot. Teljes tagadással alig találkozunk, de annál inkább a részben kifejezett, részben pedig kutatási valóságként jelentkező túlbecsüléssel és a kvantitatív módszerek mindent pótló és mindent átfogó értékelésével. (Jellemző az utóbbira — a politika tudományán is túlterjedő általánossággal — *Hart, H.* cikke: *Comparative Standards of Social-Science Periodicals. American Sociological Review*, 1947. 444. és köv. p.) Ezzel szemben — a kvantitatív módszerek elismerése mellett — a kvalitatív módszerek túlsúlyáról beszél a politika tudományában *Van Dyke, V.*: *Political Science: A Philosophical Analysis.* London, 1960. 181. p.

²⁸ *Cantwell, F. V.*: *Public Opinion and the Legislative Process. The American Political Science Review*, Vol. 1946. Rep. in *The Language of Social Research.* Ed. by Lazarsfeld, F. F. — Rosenberg, M., Glencoe Ill. 1957.

megvalósítására irányuló jogszabályok alkotmányossága ellen döntött. Új bírák kinevezésével viszont az elnök számára megfelelő többséget lehetett volna elérni. A Legfelsőbb Bíróság többségi magatartásának kedvező változása folytán azonban a taglétszám módosítására nem került sor.) A vizsgálat azt mutatta ki, hogy a különböző törvényhozói, elsősorban szenátori megnyilvánulások a közvélemény alakulásától függttek, illetőleg a törvényhozók magatartásában határozott hajlam mutatkozott az állásfoglalástól való tartózkodásra mindaddig, amíg a közvélemény iránya nem volt biztos. A közvéleményt pedig nem az elnöki vagy törvényhozói beszédek befolyásolták elsősorban, hanem az események. (Pl. az Adkins-ügy, amellyel a Legfelsőbb Bíróság megtörte a New Deal-ellenes határozatok sorát, és elismerte a minimális munkabér alkotmányosságát.)

Egy másik hasonló vizsgálat konkrét jogszabályról alkotott véleményeket igyekezett felmérni.²⁹ Ismeretes, hogy Truman elnökségének ideje alatt az Egyesült Államokban bizonyos korlátozó rendelkezéseket vezettek be a kommunista állami alkalmazását illetően, és ennek során rendszeresítették az ún. loyaltási esküt is. A vizsgálat e rendelkezésekkel kapcsolatban mérte fel a hallgatók véleményét a kaliforniai Berkeley egyetemen. A kapott válaszokat néhány ismérv szerint (pl. politikai állásfoglalás — konzervatív, liberális stb., — a szokásosan olvasott újságok álláspontja, bentlakás stb.) csoportosították, s így próbáltak bizonyos következtetéseket levonni. Ezek a következtetések azonban inkább a véleményt befolyásoló egyes tényezők — sajtó, környezet stb. — hatásosságáról szolgáltatottak adatokat, és kevés összefüggést tártak fel magával a jogi jelenséggel.

Egyes jogi jelenségek, főleg a jogalkalmazási folyamat egyes momentumai vonatkozásában kísérletek történtek az empirikus vizsgálati módszerek alkalmazására. Elsősorban a bírói ítélezéssel kapcsolatban felmerült néhány probléma esetében találkozunk ilyen próbálkozásokkal.³⁰ Ezek a kísérletek azonban meglehetősen szkepticizmust váltottak ki a nyugati jogtudományon belül is. Sokan és joggal kételkednek abban, hogy minden jogi jelenséget le lehetne fordítani a matematika nyelvére, hogy ezeket a jelenségeket és mozgásukat minden esetben ki lehetne fejezni matematikai képletekben és függvényekben. Véleményünk szerint azonban ezeknek a vizsgálatoknak a kudarca elsősorban nem — az egyébként valóban korlátozott — kvantitatív vizsgálati módszerek alkalmazásában keresendő. Az igen sok esetben kétségeket ébresztő vizsgálati eredmények mindenképp a szélesebb értelemben vett módszertani korlátoltságból fakadnak, amely a valóságot nem adekvát módon kifejező elméleti megfontolásokból következik, és amely már a vizsgálandó jelenségek kiválasztásában és megközelítésük módjában is kifejezésre jut.

Csak egyetlen példát idézünk. A bírói ítélezés folyamata az angolszász jogrendszer sajátosságai folytán mindig központi problémát jelentett az angol és amerikai jogtudományban. Ha lehetséges, akkor még inkább súlyt adtak

²⁹ *Lipset, S. M.*: Opinion Formation in a Crisis-Situation. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 17. 1953. Rep. in *The Language of Social Research*.

³⁰ *Vö. Kori, Fred*: Predicting Supreme Court Decisions Mathematically: A Quantitative Analysis of the „Right to Counsel” Cases. *The American Political Science Review*, Vol. 1957. No. 1.; *Fisher, Franklin M.*: The Mathematical Analysis of Supreme Court Decisions: The Use and Abuse of Quantitative Methods. *The American Political Science Review*, Vol. 1958. No. 2. és uo. *Kort* válaszcikke: Reply to Fisher’s Mathematical Analysis of Supreme Court Decisions.

ennek a problémának századunk tőkés társadalmában bekövetkezett változások, amelyek elsősorban a jogszociológia elméletében tükröződtek az ítélkezési folyamat jelentőségét hangsúlyozó módon.³¹ Ebből az érdeklődésből született is néhány említésre érdemes munka — itt csak Benjamin Cardozo kétségtelenül jelentős és érdekes művére utalunk³² —, az utóbbi évtizedekben azonban a társadalmi fejlődés által megkövetelt közvetett apologetika terhével az e tárgyban megjelent elméleti munkák sajátos módon ellaposodtak, nem az alapvető problémákra irányulnak és határozott irracionális tendenciát juttatnak kifejezésre, elsősorban a túlzott és meglepően kritikátlan pszichologizáláson keresztül. (Itt ismét csak egy szerzőt, Jerome Frankot és nagy port felvert könyveit említjük.³³) Legújabbban a behaviorizmus általános térhódításával a társadalomtudományokban ez a tendencia az egyedi bírói viselkedésnek (vagy a bíróságot alkotó bírák viselkedésének) bizonyos kvantitatív vizsgálatában tükröződik. A jelzett egyetlen példa: Schubert, amerikai jogásznak, a bírói viselkedés kvantitatív analizisével foglalkozó könyve.³⁴ A munka a „bírói viselkedés”-nek a lényeg szempontjából kevésbé jelentős vonásaival foglalkozik, és tartalma arra mutat, hogy a szerző ez ítélkezés során kifeje-

³¹ Ld. *Kulcsár* : A jogszociológia problémái. I. és VI. fejezet.

³² *Cardozo, Benjamin* : The Nature of Judicial Process. New Haven, 1921.

³³ Ld. *Frank, Jerome* : The Law and the Modern Mind. 1930.; Courts on Trial. Princeton, 1949.

³⁴ *Schubert, G. A.* : Quantitative Analysis of Judicial Behavior. Glencoe Ill. 1960. — Egyes méltatói szerint Schubert könyvének legnagyobb érdeme, hogy a bíróságot magát mint a társadalmi interakciók kis rendszerét, mint sajátos társadalmi csoportot fogja fel. Ez ad a könyvnek egységet, ez kapcsolja össze a meglehetősen szerteágazó vizsgálatokat. (Vö. Frank A. Pinner előszavát Schubert idézett munkájához. XI. p.) Véleményünk szerint azonban éppen itt keresendő a munka gyengéje, sőt alapvetően elhibázott volna. Schubert ugyanis, midőn a bíróság tevékenységét — a közreható politikai impulzusokat elsősorban — a bíróságnak — egyébként kétségtelenül meglevő, sőt sok tekintetben közre is ható — csoportjellegéből és csoportvonásaiból igyekszik megmagyarázni, olyan jelenséget szűkít le — a bíróság jogalkalmazását, gyakorlatilag tehát a jog életének egyik fontos momentumát —, amelynek alakulásában az egész társadalom viszonyai tükröződnek, és amelyben a bíróság csoporttényezőitől nagyon eltérő tényezők hatnak közre. Nem vitás, hogy a bíróság maga is felfogható önálló csoportként, amelynek megvannak a maga társadalmi — szűkebb és tágabb értelemben vett — jellegzetességei, de ezekben keresni, sőt elsősorban vagy szinte kizárólag ezekben keresni a jogalkalmazói tevékenységet alakító tényezőket, legalábbis szűk szemléletre vall még akkor is, ha ezekben a tényezőkben a politikai nézetek bírói döntésben való érvényesülésének csatornáit is látja. Nincs itt helyünk Schubert könyvének bővebb méltatására, csak azt szeretnénk megjegyezni, hogy az általa — s részben a hivatkozott Kort által is — kidolgozott kvantitatív vizsgálati módszerek semmiképpen sem jártak azzal az eredménnyel, amelyre a szerző hivatkozik, hogy ugyanis — egyebek közt — hozzásegítene az ítélkezésben közreható racionális és irracionális tényezők jobb megértéséhez (i. m. 381. p.), vagy éppen a bevezetőben leszögegett ama kutatási igény valóra váltásához, hogy miért határoz a Legfelsőbb Bíróság úgy, ahogyan határoz. Schubert ugyanis maga is elismeri, hogy a használt módszerek nem fejezik ki a bíróság munkájában közreható szociológiai — és így politikai — tényezőket. Az olyan jellegű megállapításoknak tehát, mint pl. a Legfelsőbb Bíróságon a legkisebb csoport nem a leggyengébb csoport stb., nem sok jelentőségük van. Az alkalmazott módszereken túl a munka érdekessége abban rejlik, hogy a bíróság határozatainak politikai meghatározóit keresi — tehát a burzsoá jogtudomány átlagától elütő módon a bíróság politikai jellegét is elismeri, sőt egyenesen arra utal, hogy a bírói döntések a bírák — nemcsak jogi, de politikai tényezőktől is befolyásolt — politikai viselkedésének formái (i. m. 10—12. p.). Ebből a szempontból a munka nem érdektelen, mert legalábbis megpróbál feleletet keresni arra, hogyan érvényesülnek a legkülönbözőbb politikai tendenciák az elsődlegesen politikai intézménynek felfogott Legfelsőbb Bíróság munkájában, az egyes bírák bírói magatartásában.

zésre jutó tényezőket meglehetősen szűk területeken keresi. A politikai befolyásoltság érvényesülését a fiatal bírák viselkedésének az idősebbekkel való összehasonlításában, az egyes bírák hatalmi törekvéseinek jellemzésében, vagy az ún. „dissenting bloc”, tehát a szokásosan különvéleményt bejelentő bírák ún. blokkjának elemzésében stb. kutatja, és így joggal ébreszt bizonyos kétségeket a használt módszerek megalapozottságát illetően is. Zárójelben jegyezzük meg, hogy ezt a kétséget meglehetősen gúnyos hangvételben a munka egyik amerikai bírálója is kifejezte.³⁵

Említettük már, hogy a nyugati empirikus jellegű jogi kutatások második csoportja — és tegyük hozzá, hogy ez a nagyobb, sokrétűbb és jelentősebb csoport — nem törekszik tudományos ismeretszerzésre, hanem kimerül a jogi gyakorlattal közvetlen összefüggésben levő vizsgálatokban. A „közvetlen kapcsolat” kifejezés itt azt jelenti, hogy ezek a legkülönbözőbb jelenségeket a legkülönfélébb módszerekkel átfogni kívánó felmérések részei a jogalkotás vagy a jogalkalmazás folyamatának. Látni fogjuk, hogy ez a tény nem jelent általános elismertséget s még kevésbé találkozik általános helyesléssel. A bírálatok azonban csak részben érintik e tényt mint követelményt, és sokkal inkább az alkalmazott módszerekkel, a vizsgálatok kiterjedési körével vagy az eddigi eredményekkel kapcsolatosak, s általában azon a síkon jelentkeznek, mint az első csoportba tartozó vizsgálatoknál.

Bevezetőben azt mondtuk, hogy nincs lényeges különbség a módszert illetően a jog tudományos és a jog jogalkalmazási célok által meghatározott, tehát „gyakorlati” megismerése között. Ez a tétel a burzsoá jogtudomány és jogalkalmazás módszertani azonosságát is jelenti, ezért ha az általunk második csoportba sorolt vizsgálatokkal foglalkozunk, az így szerzett ismereteink sok tekintetben a módszer egészére jellemző következtetéseket is eredményezhetnek.

Az összefüggés azonban fordított irányban is bemutatható. Ahogyan pl. a tudományos igényű konkrét vizsgálatok eseti jellegűek — s ez az esetiség az elhatároltság és a vizsgálatok ad hoc jellegében egyaránt kifejezésre jut —, ugyanúgy, sőt talán még fokozottabban áll ez a jellemzés a joggyakorlattal szorosan összefüggő felmérésekre. A tőkés állam jogalkotásának jellegéből következik, hogy nem tervszerű és elmarad a társadalmi viszonyok fejlődésétől, tehát csak utólag, sokszor a jogalkalmazási gyakorlat alakulását nyomon követve ad jogszabályi formát a társadalmi viszonyokban már bekövetkezett változásoknak.³⁶ A jogalkotás ilyen ad hoc jellege az egyes államokban a legkülönbözőbb sajátosságokkal párosul, és ahol a jogalkotást megelőző tudományos, konkrét vizsgálatok igényével találkozunk — mint pl. az Amerikai Egyesült Államokban —, ez igény valósággá váltásában is kifejeződnek a részben a jogalkotást jellemző, részben pedig az empirikus konkrét vizsgálati módszerekből következő, sokszor negatív sajátosságok. Egy amerikai szociológus, Arnold M. Rose a jogalkotást megelőző konkrét vizsgálatok amerikai rendszerével, a törvényhozási bizottságok meghallgatási módszerével foglalkozva két olyan körülményre mutat rá, amelyek korlátot szabnak az ilyen vizsgálatok, mint a törvényhozásnál tekintetbe jövő társadalmi viszonyokról szerzett

³⁵ Vö. *Lindsay, Rogers* recenzióját a *Columbia Law Review* 1961. 2. számában, 308—311. p.

³⁶ *Kulcsár* i. m. I. fejezet és *Kulcsár* : A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. 25—28. p.

ismeretek forrásai hatásosságának. Az első azoknak az ügyeknek a nagy száma, amelyekkel a bizottságoknak foglalkozniok kellene, a másodikat viszont a módszerben rejlő korlátok foglalják egybe.³⁷ A meghallgatás ugyanis, még ha a polgári empirikus vizsgálatokban elterjedt interju-módszerhez hasonlítjuk is — különösen ha nem párosul megfelelően megalapozott mintavétellel és az adatok tudományos értékelésével —, önmagában még a polgári társadalomtudomány empirikus vizsgálatainak objektivitását sem éri el. Rose — néhány esetet idézve, és utalva az angol vagy svéd gyakorlatra is — hangsúlyozza, hogy az empirikus társadalomkutatás technikájával dolgozó szakemberekből álló bizottságok jóval hasznosabban munkálkodhatnak a jogalkotással érintett társadalmi viszonyok megismerésén, mint a hagyományos kongresszusi bizottságok a maguk meghallgatási módszerével.³⁸

Jórészt a közvéleménykutatásra leszűkülve jelentkezik az empirikus vizsgálatok jelentőségének és lehetőségének a problémája a jogalkalmazásban, elsősorban a bírói eljárásban. Az ebben a kérdésben megjelent számos cikk és tanulmány³⁹ általában azonos problémákkal foglalkozik. Ezek közül is leghangsúlyozottabbak a kutatási eredménye perrend szerinti bizonyíték erejének kérdései, valamint az ilyen vizsgálatokat elsősorban kiváltó perek természetéből következően a fogyasztói vélemények felvételével kapcsolatos prob-

³⁷ *Rose, Arnold M.* : Theory and Method in the Social Sciences. Minneapolis, 1954. 229—230. p. — Jellemző, hogy Rose a korlátokról írva megállapítja, hogy csak olyan törvényhozási meghallgatásról ír, amely érdektelenül, valóban a jogalkotásnál tekintetbe vehető tényeket keresi. Elismert — teszi hozzá —, hogy vannak olyanok is, amelyek csak bizonyos szempontokat szolgálnak és hangsúlyoznak, legtöbbször egy már megszövegezett törvényjavaslat igazolására. Uo. 229. p. — Ld. még *Cohen, Julius* : Hearing on a Bill: Legislative Folklore. Minnesota Law Review, Vol. 1952. 34—35. p.

³⁸ Az amerikai Legfelsőbb Bíróság sajátos szerepéből következően a Bíróságnak az alkotmányossággal kapcsolatos döntései lényegében jogalkotási jellegűek. Nem érdektelen tehát rámutatni arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság legutóbbi, a néger és fehér gyermekek elkülönítését alkotmányellenesnek bélyegző, ún. szegregációs döntéseit is megelőzte egy társadalmi szervezet által kezdeményezett szociológiai, illetve szociál-pszichológiai vizsgálat, és a vizsgálat eredményeit összefoglalva tarták a Bíróság elé. (The Effects of Segregation and the Consequences of Desegregation: A Social Science Statement." Appendix to Appellants' Briefs, School Segregation Cases Nos. 8, 101, and 191 in the Supreme Court of the United States, October term, 1952, by 32 social scientist.) Nehéz volna megállapítani, hogy az említett döntések mennyiben köszönhetők a társadalmi vizsgálatok eredményeinek és mennyiben fűgnek össze az általános politikai helyzettel. Mindenesetre más társadalomtudományi vizsgálatok is jellemző módon tükrözik nemcsak a tényeket, hanem az amerikai közvélemény jelentős részének pozitív irányú változását is. A vizsgálatok eredményei: 1. Az elkülönítés a személyi felsőbbrendűség érzését fejleszti ki a fehér gyermekekben, amely később is megakadályozza őket a színes lakossággal az egyenlőségen alapuló kapcsolatok kiépítésében. 2. A Bíróságnak az 1896-os (a szegregációt fenntartó) ítélete, amely nem tudott elszakadni az akkori megállapodott szokástól, és az azt támogató fizikai erők ma már nem tartható fenn a megváltozott szokásra és az ezzel kapcsolatosan jelentősen meggyöngyült fizikai erőkra való tekintettel. 3. A Kongresszus szándéka a 14. alkotmánykiegészítés törvénybe iktatásával éppen a megkülönböztető törvényhozás ellen irányult. — Rose szerint az így összefoglalt információknak nagy jelentőségük volt a Legfelsőbb Bíróság új álláspontjának kialakításában. (Vö. *Rose* i. m. 232—234. p.)

³⁹ Vö. pl. *Waterbury, Lester* : Opinion Surveys in Civil Litigation. Public Opinion Quarterly, Vol. 1953. 71—90. p.; *Clark, Kenneth B.* : The Social Scientist as an Expert Witness in Civil Rights Litigation. Social Problems, 1953. No. 1.; *Deming* : On the Presentation of the Results of Sample Survey as Legal Evidence. Journal of American Statistical Association, 1954.; Public Opinion Surveys as Evidence. (Note) Harvard Law Review, Vol. 1953. No. 3..

lémák. Egyes tanulmányok szerzői egyenesen ez utóbbi problémát állítják a középpontba, és olyan kijelentés is elhangzott már, hogy a fogyasztói véleményvizsgálat lesz a véleménnyel kapcsolatos bizonyíték produkálásának standard módszere.⁴⁰ A bírói gyakorlat álláspontja azonban ebben a kérdésben még Amerikában (ahol pedig az ilyen vizsgálatok a leginkább elterjedtek, és eredményeiket a perek folyamán általában fel is használják) sem egyöntetű. Erre mutat a Harvard Law Review szerkesztőségi cikkének konklúziója is, amely szerint a közvéleménykutatás bizonyítékként való elfogadásával kapcsolatos jogszabály ma még nem világos.⁴¹ A felmerülő jogi problémák elsősorban az angolszász perrendben tilalmazott „hallomás” szerinti tanuvallomással kapcsolatosak, hiszen a bíróság előtt fellépő, a vizsgálatot lefolytatató szakértő adataihoz, még ha tudományosan megalapozott interjúvizsgálat feldolgozása folytán is, de „hallomás” útján jutott. A perjogi problémák ellenére a cikk jó néhány bírói döntést sorol fel, amelyekben a bíróság helyt adott ilyen jellegű bizonyításnak, és az amerikai joganyag alapján meg is jelöli azokat a jogterületeket, amelyekből fakadó problémák bírói vagy közigazgatási (amelyet egyébként nem érint a „hearsay” tilalma) eldöntése során konkrét empirikus, legtöbbször a közvélemény megismerésére irányuló kutatások eredményei a bizonyítás során szerephez juthatnak. Ilyenek: 1. Olyan perek, amelyek során a környezet előítélete és véleménye tekintetbe jöhet (és ezek az USA-ban a néger-kérdés miatt még eléggé jelentősek).⁴² 2. A bevándorlást, a honosítást és az ezzel összefüggő deportálást szabályozó törvény (Immigration and Nationality Act) 212. §. (a) (9), 316. §. (a) és (3) 241. §. (a) (4) rendelkezéseivel kapcsolatos perek. Ezek a rendelkezések ugyanis erkölcsi szabályokra utalnak, amelyek megállapításánál tekintetbe jöhet a közvéleménykutatás is.⁴³ 3. Konkrét felmérés előzheti meg a quasi jogalkotó határozatokat is.

A polgári empirikus szociológia általános tendenciájának megfelelően a jogi jelenségeket is érintő ilyen vizsgálatok is elsősorban gyakorlati célokra irányulnak, akár a jogalkotás, akár a jogalkalmazás területén. A gyakorlati célok követését természetesen nem kárhoztathatjuk, hiszen éppen a marxizmus hangsúlyozza a gyakorlat szerepét a megismerésben, de tudományos szempontból alig jelentenek valamit az olyan vizsgálatok, amelyek pragmatikus kérdésfeltevessel nem a jelenségek megismerésére, csak bizonyos szempontú használhatóságának megállapítására irányulnak, így az ilyen „premeditált” empirikus kutatásoknak is félre-

⁴⁰ *Waterbury* i. m. 71—90. p.

⁴¹ *Public Opinion Survey as Evidence*. 513. p.

⁴² Pl. Floridában egy fehér lány megerőszakolásával vádolt néger fiú perújrafelvételi ügyében négy floridai megyében végeztek a faji előítélettel kapcsolatos vizsgálatokat, és ennek során megállapították, hogy az előítélet a legnagyobb az állítólagos bűncselekmény elkövetése helyén, majd az új tárgyalásra kijelölt megyében, a másik kettőben jóval jelentéktlenebb. Ez a körülmény — tekintettel az esküdtszéki bírászkodásra — igen jelentős lehet. Vö. *Woodward*: *A Scientific Attempt to Provide Evidence for a Decision on Change of Venue*. *American Sociological Review*, 1952.

⁴³ Ezzel kapcsolatban több bírói döntés született már, amelyek a jogszabályban szereplő kifejezéseknek (mint „jó erkölcsi jellem” vagy „erkölcsi aljasságra mutató bűncselekmény” stb.) tartalmat igyekeztek adni, meglehetősen különböző módon annak ellenére, hogy a Legfelsőbb Bíróság egyik ítélete ki kívánja zárni az etikai nézetek vizsgálatát mondván, hogy ezek a fogalmak „mélyen a jogban gyökereznek”, s nincs szükség további meghatározásokra”. (*Jordan v. De George*. 391. U. S. 223 1951.) A gyakorlatban azonban a probléma továbbra is él.

érthetetlen „céljellegük” van. A jogi gyakorlat sajátos jellegéből azonban — abból, hogy egyrészt a jogszabályokból mint a társadalmi viszonyok felméréséből kiindulva a gyakorlat a megismerés kritériuma (sőt ebből a szempontból ilyen kritériumot jelent a társadalmi gyakorlat is), másrészt viszont abból, hogy önmagában is megismerést jelent a tudományos megismeréssel lényegileg azonos módszerrel (és a társadalmi gyakorlat alakulásával mint a helyesség kritériumával) — következik, hogy a gyakorlati célokra irányuló konkrét vizsgálatoknak a jog területén a burzsoá jogi gyakorlatot illetően is vannak tudományos szempontból hasznosítható eredményei. A burzsoá jogtudomány azonban — és ebből a szempontból sem kivétel a jogszociológia — mind ez ideig nem végezte el e vizsgálatok eredményeinek társadalmi összefüggésekben való értékelését. Az is világos, hogy osztálykorlátaiból következően és az ezzel is összefüggő elméleti nézőpont hiányosságai miatt ilyen értékeléshez aligha juthat el. Nem várható tehát a jobbra gyakorlati célokra irányuló empirikus vizsgálódások szervezése (a módszer és az elmélet szempontjából egyaránt jelentős) beilleszkedése a burzsoá jogelméletbe vagy szakjogtudományokba.⁴⁴ Ebből következik, hogy ha a marxista jogtudomány adott esetben a polgári empirikus szociológiai kutatásokhoz hasonló vagy azonos kutatási metodikát és technikát használ is, éppen az alapvető módszertani különbségek folytán tartalmát és jelentőségét illetően az ilyen kutatások már nem azonosíthatók a hasonló burzsoá törekvésekkel.⁴⁵

III.

Az eddig elmondottakból azt hisszük világos, hogy 1. a marxista társadalomtudományokban, s így a jogtudományban is, a megismerés módszere a materialista dialektika; 2. ebből szükségszerűen következik a kutatás történeti-szociológiai konkrétsága; 3. e konkrétság sajátos jellegű követelményeket támaszt a jogtudománnyal szemben; 4. ebből következik az empirikus társadalomvizsgálat metodikájának és technikájának felhasználási igénye; 5. az empirikus vizsgálatoknak azonban itt más a jelentőségük, mint a burzsoá jogtudományban.

Soron következő problémánkat Rutkevics és Kogan szovjet szociológusok által megfogalmazottan a következőkben exponálhatjuk: minden konkrét társadalomtudománynak megvannak a maga sajátos kutatási módszerei;⁴⁶ hogyan jelentkezik ez a sajátosság az empirikus kutatási módszerek tekintetében a marxista jogtudományban? Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy magát a *módszer fogalmát háromféle jelentésben* és hármas gradációban is használjuk. Mindenekelőtt — ahogyan az I. pontban fejtegettük — a legtágabb értelemben mint ismeretelméleti módszert, és legszűkebben mint az egyes konkrét vizsgálatok (statisztikai felmérések, kérdőíveken, megfigyelésen

⁴⁴ Vö. Klojač, J.—Tlušti, V.: Az empirikus szociológia krízise. Voproszi Filozofii, 1960. 11. sz. 103—104. p.; Kulcsár: A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. 346. p.

⁴⁵ Az elmélet és a módszer összefüggésére figyelmeztet Rutkevics, M. M.—Kogan, L. M.: A konkrét szociológiai kutatás módszeréről. Voproszi Filozofii, 1961. 3. sz. 128. p.; Szántó Miklós: Hozzászólás a szociológiai vitához. Élet és Irodalom, 1961. 2. sz. 5. p.

⁴⁶ Rutkevics—Kogan i. m. 125. p.

alapuló kutatások stb.) inkább már technikai értelemben vett módszerét. A kettő között áll a módszernek az az értelme, amely egy-egy tudományág tekintetében sajátos lehet, s amely a jogtudományban az ismeretelméleti módszernek alárendelve emeli társadalmi módszerré az empirikus vizsgálatok technikáját is, felhasználva és helyét meghatározva a jogi jelenségek megismerését eredményező ténykutatásokban. Az általános és az egyes relációjából, valamint a jogi gyakorlat jellemzett kettősségéből következik, hogy az *empirikus jellegű vizsgálatoknak a jog területén át kell fogniok a jelenség tömegjellegét és egyediségét egyrésztől, másrészt a jogi jelenségek tartalmát adó társadalmi viszonyokat, tényezőket* stb. Az utóbbi különösen aláhúzza az első követelmény fontosságát, hiszen *a jogi jelenségek tömeges megfigyelésében rejlő korlátok miatt e jelenségekben tükröződő társadalmi tényezők jórészt csak a jelenségek egyedi, konkrét tanulmányozása segítségével* (illetve az ebből kiindulva, immár nem jogi jelenség tömeges megfigyelésével) *lehet megközelíteni*. Az általános-egyed viszonyának helyes felfogásából következik, hogy a tömeges megfigyelés és az egyedi jelenség tanulmányozása számára a helyes szempontokat, illetve az előbbi számára a társadalmi tényezők valóságos szerepének tükrözésére alkalmas mutatókat csak mindkét vizsgálati módszer eredményeinek egybevetése útján lehet meghatározni.⁴⁷

A jogi jelenség egyediségének és tömegjellegének az egyes és általános relációjában való vizsgálata (amely metodológiailag empirikus jelleggel legkézenfekvőbbben az esetvizsgálat és a statisztika módszerével oldható meg) azonban nem azonos az empirikus eredmények pusztá számszerű általánosságának lényegként való elfogadásával. Kerimov tehát joggal figyelmeztet arra a jogtudományon belül is érvényes alapvető marxista tételre, hogy az empirikus ismeretekből sokoldalú kutatás segítségével kell absztrakciókhoz jutni, amelyek a jelenségek lényegét tükrözik vissza.⁴⁸ Hogy ez az absztrakció folytán felismerhető lényeg nem mindig azonos a jelenségek számszerűleg megragadható vonásainak az általánosságával, és ennek folytán kvalitatív jellegű vizsgálatokat igényel, azt hisszük nem tagadható. Érdemes megjegyezni, hogy az egyszerű statisztikai módszerekkel a csak számszerűségeen alapuló ún. „enumeratív indukció” eredményességében nem egy polgári szociológus is kételkedett már. Ezt a kételyt fejezte ki pl. a lengyel származású Florian Znaniecki amerikai szociológus is, aki bírálta azt a szinte általános felfogást, amely hasonló jelenségeknél mutatkozó vonások általánosságára próbálja alapozni a lényeg felismerését. Az általa propagált ún. analitikus indukció módszere az absztrakciót nem az összehasonlításra és az ebből adódó általánosításra, hanem a „strukturális függőség” és az okozatosság elvére alapozza.⁴⁹ Az analitikus indukció azonban még mindig nem jut el a mikro- és makroszociológia egységéig, és törvényfelállító tevékenységében az ontogenetikus analízisre kíván alapozni, amely valamely jelenség keletkezésekor fennálló elemeket tekinti lényegesnek és a későbbieket járulékosnak. Világos, hogy ez a statikus szemlélet még akkor is képtelen az állandóan mozgásban levő jelenségek lényegének felderítésére, ha kiegészül az elemek „újjaszületésének” vizsgálatával,

⁴⁷ Ennek fontosságát hangsúlyozza *Vermes Miklós* : A kriminológiai kutatások módszertani kérdései. ÁJI Értesítője, IV. köt. 1961. 1—2. sz. 87. p.

⁴⁸ *Kerimov, D. A.* : Grundfragen der Methodologie zur Erforschung staatlicher und rechtlicher Erscheinungen. Staat und Recht, 1957. 869. p.

⁴⁹ *Znaniecki, Florian* : The Method of Sociology. New York, 1934.

hiszen ezek reprodukciós jellegüként való felfogásából következik, hogy a dinamikát is csak statikusan, a pillanatnyi adottságban vizsgálja. Márpedig a számszerű általánosságnak lényegként való elutasításából fakadó következő helyes lépés a fejlődés dialektikus megragadása lenne. Eddig azonban a burzsoá társadalomtudomány általában nem jut el, és a Voproszi Filozofii egyik tanulmánya a valóságnak megfelelően állapítja meg: „A legjelentősebb burzsoá szociológusok többsége tudja, hogy az empirikus vizsgálatok halmozása eddig egyáltalán nem vezetett az adatok várt „induktív akkumulációjához” és integrációjához, s a társadalmi életre vonatkozó valamiféle értékes tételek kidolgozásához.”⁵⁰ E megállapítás helyességét a naiv empirizmus meghaladására irányuló törekvések, a legkülönbözőbb analitikus jellegű elméletekkel való kísérletek, a hipotézissel és az ún. »középfokú« elméletekkel való próbálkozások elterjedtsége, s hozzátehetjük: eredménytelensége húzza alá.⁵¹

Az empirikus vizsgálatok röviden jellemzett módszertani követelménye valósítja meg a marxista társadalomkutatás alapvető igényét a mikro- és makroszociológiai szempont egységét illetően is, amely akkor válik különösen jelentőssé éppen a jogi kutatások területén, ha az általános és egyes relációját — a valóságnak megfelelően — a különösnek mint „reális közvetítő tagnak” közbeiktatásával egészítjük ki. Az egyedi jelenségekben — a jogot érintően pl. az egyén jogilag releváns magatartására leszűkítve az egyediséget — nemcsak az általános, hanem a különös viszonyok és körülmények is jelentkeznek, és ezek sajátos megnyilvánulása az individuális vonásokkal együtt adja az egyedi tartalmát. A jog területén tehát a mikroszociológiai kutatások nem szűkülhetnek le az egyedi kutatására, hanem a különös kategóriájával is párosulnak, és pedig a különös kettős jelentőségének megfelelően. A különös ugyanis egyrészt mint a jogszabályban megnyilatkozó osztályakarát jöhet tekintetbe a társadalmi viszonyok általánosságához képest, más relációban pedig mikor a csoport jelleggel megnyilatkozó különös életviszonyok, a jogszabállyal mint a társadalom általános életviszonyait tükröző általánossal és az individuális eset egyedi létfeltételeivel és vonásaival állanak szemben.

A mikro- és makroszociológia egységét és az ezzel kapcsolatos, röviden vázolt módszertani követelményeket egy példával is megvilágíthatjuk. A büntető statisztika az 1950-es években figyelmeztetett bizonyos — elsősorban erőszakos jellegű — bűncselekmények elterjedtségére. A társadalom általános életviszonyai az ilyesfajta bűncselekmények elterjedésének egyre kevésbé kedveztek és kedveznek, világos tehát, hogy e bűncselekmények elszaporodásával kapcsolatos körülmények feltárását csak a konkrétság elmélyítésétől lehet várni. Például a statisztika adatainak földrajzi szempontból történő bontása már megjelölhet néhány csomópontot, ahol szokatlan elterjedtséggel kell számolni. Az így megjelölt városokban, településeken elkövetett bűncselekmények egyedi vizsgálata az individuális vonások feltárásán túl az esetek bizonyos számára jellemző azonosságot is kimutathat, pl. azt, hogy az elkövetők bizonyos százaléka ún. vándormunkás vagy újonnan ideköltözött, családjától távol élő egyén, akinek különös életkörülményei tehát összefüggésben lehetnek az elkövetett bűncselekménnyel. E körülmények mikroszociológiai vizsgálata azonban elválaszthatatlan a makroszociológiai nézőponttól. Egyrészt a vándorlási statisztika elemzése a különosság társadalmi méreteire

⁵⁰ Klojač—Tlušti i. m. 97. p.

⁵¹ Kulcsár i. m. 342. és köv. p.

mutat rá, másrészt összefüggésbe hozza a társadalmi viszonyok fejlődésének általánosságával, amelyből pl. nemcsak az következik, hogy a szocializmus építésével együtt járó iparosítás bizonyos fokán a tömeges vándormozgalom szükségyszerű, a társadalom átalakulási folyamatában végeredményben pozitív tényít kifejező jelenség, hanem visszavetíti az egész jellemzőit a különösre, s ennek közvetítésével az egyénre is. És ez lehetőséget ad arra, hogy a jogi szempontból esetleg bizonyos fokig negatívan mutató jelenség társadalmi tartalmát az általánossal összefüggően megismerve felmérjük a negativitás méreteit és azokat a jelenségeket is, amelyek az egész jelenség tartalmának végső pozitívításából fakadóan a bűncselekményekben, italozásban vagy a társadalom magatartási szabályaival más módon való szembenállásban megnyilvánuló negatív vonások korlátozott voltát jelentik, és feltárják ezek kiküszöbölésének reális lehetőségeit, illetőleg valóságát is.⁵² E példa azonban nemcsak büntetőjogi jelentőségű. A jelenség hatása megmutatkozik a polgári jogban, munkajogban stb., és a jelzett módszertani követelményeknek megfelelő vizsgálata során nyert eredmények alkalmasak bizonyos jogelméleti következtetések levonására is.⁵³

A felvetett kérdéssel kapcsolatos, bár azzal nem azonosítható, a szubjektív és az objektív kutatási módszerek problémája. Ez a felosztás meglehetősen általánosan elterjedt nálunk, de más országokban is. Egyesek az egyedi vizsgálatokat általában szubjektív módszerekkel végezhetőeknek tekintik, illetve az ilyen esetekben alkalmazott módszert mondják szubjektívnek, s a tömegjelenségek megfigyelését objektívnek, mások mindkét vonatkozásban különböztetnek szubjektív és objektív módszerek között. Másutt megkíséreltük már kimutatni, hogy a szubjektívnek tartott módszerekben objektív vonások, s az objektívnek ítétekben pedig szubjektív vonások vannak,⁵⁴ s ha e felosztást mégis használjuk, erről sem szabad megfeledkezni. Csak egy-két példa: a legszubjektívebbnek tartott interjú-módszer, még ha kifejezetten véleménykutatásra irányul is, objektív tényezőket fejez ki, egyrészt a vélemény általánosságában, másrészt a véleményt egyéni tudaton át formáló társadalmi tényezők objektivitásában. Ezzel szemben pl. a statisztikai megfigyelés, amelynek objektív jellegét általában nem szokták vitatni, a mutatók megfogalmazásától függően szenvedhet komoly szubjektív torzulásokat.⁵⁵ Ha

⁵² Ez a folyamat a tőkés társadalomban az elmélyülő társadalmi dezorganizációval és hűnözéssel jár együtt, amelyet a burzsoá szociológusok és kriminál-szociológusok szerint sem lehet jogszabályokkal leküzdeni. Ld. erre közelebbről *Kulcsár*: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. 195—196. p.

⁵³ *Kulcsár* i. m. 136—141. p.

⁵⁴ *Kulcsár*: A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. 348. és köv. p.

⁵⁵ A szociológiai kutatások értékét a statisztikai mutatók megfogalmazásában alig lehet túlbecsülni. Az egyes mutatók megállapítása folytán ugyanis a legkülönbözőbb társadalmi jelenségek kerülhetnek egy szintre, illetve azonosak elválasztásra. Különösen szubjektívvá válhat ennek következtében a statisztika, ha a régi, megszokott mutatókat használjuk, holott esetleg a fejlődés során egy-egy mutató társadalmi tartalma alapvetően megváltozik. Így a társadalmi jelenségekről teljesen torz képet kaphatunk. Igen érdekesen ír erről — a foglalkozási mutatók szociológiai értékével kapcsolatban — *Croner, Fritz*: *Soziologie und Statistik* (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 1959. Heft 3. 377—382. p.) c. tanulmányában. — A statisztikai mutatók objektív megalapozottsága, tehát helyes szociológiai tartalma különösen jelentős az igazságügyi statisztikában. Sajnos, mai igazságügyi statisztikai rendszerünk — amely elsősorban adminisztratív célokat, a bírósági felügyelet és vezetés céljait szolgálja, tehát jellegénél fogva ügyviteli

azonban a kutatni kívánt jelenséget a mikro- és makroszociológia marxista egységének megfelelően komplex módon vizsgáljuk, a választott módszerek „szubjektív” vagy „objektív” jellege végső soron jelentéktelen marad.

A jogtudományban az empirikus kutatás sokféle módszere alkalmazható. Távolról sem szorítkozhatunk csak a társadalmi statisztika adatainak és módszereinek vagy a leginkább alkalmazott különböző rendszerű kérdőívek igénybevételére. Az egyes vizsgálatokkal együtt járnak további sajátos módszerek is, amelyek az adott célt tekintve leginkább tűnnek eredményesnek. Nagy jelentősége van pl. a megfigyelésnek, a különböző jogi jelenségekkel kapcsolatban releváns ülések jegyzőkönyveinek (az országgyűléstől egészen a tsz-közgyűlésig), s más jogi szempontból érdekes okmányok tanulmányozásának, az újságoknak és a társadalomban való „forma nélküli” tájékozódásnak, tehát mindennek, amivel a jogi jelenségek társadalmi tartalmát megközelíthetjük. Ha a következőkben elsősorban mégis a jogi jelenségekkel kapcsolatban leginkább alkalmazott empirikus kutatási módszer, az önmagában is sokrétű technikát összefogó esetvizsgálat és ezen túl a statisztika bizonyos problémáit fejtegetjük, ennek okát abban látjuk, hogy a két módszeren demonstrálhatók leginkább a marxista empirikus társadalomkutatás alapproblémájából, a mikro- és makroszociológia egységéből fakadó követelmények és következmények. Világos azonban, ahogyan a két módszer egymásra utaltságát el kell ismernünk, úgy nem szakíthatjuk el egymástól tárgyalásukat sem.

Megoldandó előkérdés azonban, hogy a jogot mennyire lehet megismerni az egyes jogesetekből. Hangsúlyoznunk kell ezzel kapcsolatban, hogy a joggyakorlat nem azonos a jogalkalmazási gyakorlattal, így az esetvizsgálat sem lehet azonos a hagyományos értelemben felfogott, tehát jogalkalmazást kiváltó jogesettel. Ha az eset fogalmát a szokásosan vett jogesetre korlátozzuk, akkor — bár a jogszabály és a jogeset viszonyában itt is az általános és egyes relációját fejezi ki —, mégis bizonyos korlátokkal találkozunk. Ha ugyanis a jogot a már említett normatív szemlélettel figyeljük, akkor a jogalkalmazási esetben a kérdés formai oldala kerül előtérbe, éspedig az, hogy a jogszabályt hogyan alkalmazzák, azaz a jogszabály szövege szenved-e módosítást, alakítást a jogeset kapcsán történő alkalmazás során, s ha igen, milyen mértékben. Az erre vonatkozó irodalom óriási, s már csak azért sem foglalkozunk vele, mert a kérdés minden vonatkozását — amely jórésztben az értelmezés körében merül fel — egy átfogó szocialista jogelméleti munka nemrég alapos vizsgálat tárgyává tette.⁵⁶ A jogszabály szövegének érvényesülése, illetve módosulása a bírói vagy más jogalkalmazói gyakorlatban azonban nem független a jogszabály társadalmi tartalmától, és a jogesetben mint egyesben megnyilatkozó társadalmi viszonyoktól. Ha tehát a normatív szemléleten túl a jogszabályt formája és társadalmi tartalma egységében kívánjuk vizsgálni, akkor a jogeset tanulmányozásában, amely *hidat képezhet a társadalmi gyakorlat kutatása felé is* — ha a formai vonásokon túl a társadalmi tartalom feltárására is képes (s ez az igény egyaránt érvényes az egyedi jogalkalmazás során és az általáno-

statisztika — által használt mutatók sok tekintetben nem felelnek meg a követelményeknek. Pl. összevegyítve használják az osztályhelyzet és a foglalkozás kategóriáit, és így olyan csoportosítások adódnak, amelyek még megközelítőleg sem adnak helyes képet a társadalmi folyamatokról. Az igazságügyi statisztika eredményeinek eddigi használata során világossá vált, hogy mutatóit a megfelelő szociológiai vizsgálatokra alapozva alapvetően át kell dolgozni.

⁵⁶ Szabó : A jogszabályok értelmezése.

sításra vezető tudományos kutatásban) —, kettős gondossággal kell eljárni. Egyrészt meg kell találni a társadalmi gyakorlat általánosságát a jogszabályban tükröződő általánoshoz viszonyítva, s ez az eseti individuális vonások elkülönítését jelenti, másrészt a jogszabályban jelentkező általánoshoz viszonyított egyediség sajátosként, individuálisként jelentkező vonásait abból a szempontból is meg kell vizsgálni, hogy nem jelentik-e valamilyen fokban a társadalmi gyakorlat általánosságát, esetleg a jogszabálytól eltérően is a lényegi újat.

A hagyományos értelemben vett jogeset vizsgálata egyébként igen könnyen kiváltja a sajátos felé fordulást, vagy a sajátosnak általánosként való indokolatlan elfogását. Ez egyébként bizonyos fokig az esetvizsgálatnak mint módszernek természetéből is következik. Egyik szociológiai módszertani kézikönyv szemmel láthatóan is a sajátosság értelmében vett egyediség vizsgálatára kívánja korlátozni az esettanulmányt, amennyiben elsősorban a következő területeken tartja alkalmazhatónak: 1. Idegenek és újonnan érkezők reakciói pl. a már meglévő közösségi vonásokra; 2. marginális egyének vizsgálata, akik egyik társadalmi vagy kulturális csoportból a másikba mozognak s ennek következtében mindkettő szélén vannak (a csoportközi vonások felderítésére); 3. olyan esetek vizsgálata, amelyek a fejlődés egyik lépcsőjéről a másikra való átmenetet jelentik; 4. az elfogadott társadalmi magatartástól (vagy tudati állapottól) eltérők vizsgálata (ilyen esetekben az eltérés vizsgálata az általános társadalmi norma és gyakorlat megvilágítására alkalmas); 5. a „tisztá”, „ideális”, „nem komplikált” esetek vizsgálata; 6. egy adott helyzethez jól és egyáltalán nem alkalmazkodó egyén jellemvonásainak vizsgálata, amelyből magára a helyzetre, annak természetére, lényegére lehet következtetni.⁵⁷

Az esettanulmány jellegéből adódik tehát, hogy a jog területén, ha a hagyományos értelemben vett jogeset vizsgálatára alkalmazzuk, könnyen a sajátos, individuális vonások kerülhetnek előtérbe. Ez abból is következik, hogy a jogalkalmazás is általában individuális viszonyokat hangsúlyozó esetekkel kapcsolatos. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy alkalmazása — éppen ezért, mert a marxista társadalomkutatás minden módszer segítségével az általánost keresi, jelen esetben tehát az eset, mint az általános megnyilvánulása jöhet tekintetbe — különösen ott indokolt, ahol az *egyedi vonások ismeretén keresztül próbálunk bizonyos társadalmi jelenségeket vagy összefüggéseket megragadni*. Például ilyen módszert célszerű igénybe venni a kriminológiai kutatásoknál, a polgári jogban a felelősséggel kapcsolatos vagy a bontóperekre vezető társadalmi gyakorlat felderítésére irányuló kutatásoknál stb.

Az esettanulmány nagy problémája azonban éppen az individuálisan észlelt vonások általános, elsősorban a *lényegi értelemben vett általános* jellegének kérdése. Az esetmódszert a jogtudományban eddig elsősorban a Common Law-országokban alkalmazták a jog megismerésére, azonban nem szociológiai jelleggel, tehát általában nem a társadalmi viszonyokkal összefüggésben, hanem a Common Law precedens jellegének megfelelően az alkalmazandó vagy tanulmányozandó jogszabály megismerésére. A probléma természetesen már ezen a szinten is felmerült, és Benjamin Cardozo joggal figyelmeztetett arra, hogy „nem kell feláldozni az általánost a különös kedvéért”, és hogy az esetek-

⁵⁷ *Jahoda, M.—Deutsch, M.—Cook, S. : Research Methods in Social Relations. With Especial Reference to Prejudice. New York, 1958. Vol. I. 45—46. p.*

nek kuriózumként való összegyűjtése nem elegendő.⁵⁸ Ahogyan azonban az esetmódszer az angolszász jogban elfoglalt helyéből kiindulva alkalmazásra került, a jogszociológia — a konkrét felmérések vonatkozásában pedig elsősorban egyik ága, a realista szemléletű antropológiai jogtudomány területén — a helyes általánosításra való törekvés még a jog jogalkalmazási jellegű megismerését illetően is szükségképpen csorbát szenvedett, nem is szólva a tudományos igényű kutatásokról. Nem beszélünk itt most a realizmus szélsőséges képviselőiről, akik a jognak mint általános magatartásszabálynak a létét is tagadták,⁵⁹ csupán az említett antropológiai jogtudományra, tehát a primitív „jogterületeken” valóban felmérő és kutatómunkát végző kísérletekre utalunk. Ez a jogtudomány realista megjelenésében (az angolszász jogi szemlélet és módszer szemmel látható visszavetítésével) az ún. primitív jog kutatását az egyes esetek, éspedig az eleve vitás helyzetet jelentő esetek tanulmányozása útján tartotta célravezetőnek. S ez a módszertani követelmény bizonyos elméleti állásfoglalással van szoros összefüggésben, amelyet a következő mondatban pontosan érzékelhetünk: „Azon alapvető indítvány mögött, mely szerint a tudományos módszernek a jogban az esetekből kell kiindulni, egy másodlagos feltételezés is rejlik, az esetek mint a jog természetét illetően. A jog az érdekek konfliktusa köré csoportosul.”⁶⁰ A jog természete azonban nem az eset, mert hiszen az eldöntésre váró esetek csak egy kis részét képezik annak a társadalmi magatartásnak, amely a maga általánosságában, ugyanazon társadalmi viszonyoktól alakítottan, amelyek a jogszabályokat szülik, a joggal egyezően alakul. A hagyományos értelemben vett jogesetben viszont éppen az esetre sajátos körülmények és viszonyok azok, amelyek kiváltják a jogalkalmazó szervek állásfoglalását általában a társadalom általános gyakorlatának megfelelően. Ha tehát az esetet tekintjük a jog lényegének, természetének, akkor óhatatlanul a különös vonások kerülnek előtérbe, és a gondolat logikáját következetesen végigvive eljutunk odáig, ahová a szélsőséges realisták eljutottak, a jog esetszerű egységéig. Ebben az esetben azonban Cardozo formulája szerint már feláldoztuk az általánost a különös oltárán.

Mi az, ami elkerülhetővé teszi ezt az „áldozatot”? Az a szemlélet, amelyről már beszéltünk, s amely a marxista társadalomtudományban akár mint a történeti logikai szempont egysége, akár mint a mikro- és makroszociológia egysége jelentkezik. Metodológiailag pedig e szemlélet következménye az, hogy az *esettanulmányok által szolgáltatott adatok nem kerülhetnek kuriózumszerű feldolgozásra, szubjektív értékelésre, nem maradhatnak ellenőrizetlenek, hanem meg kell találni a módot a feltárt tényezők, vonások egységének vagy általánosságának és emögött lényeges vagy véletlen voltának megállapítására.*

Egy szociológiai lexikon szerint az esettanulmányban régebben a statisztika antitezisét látták, ma pedig a kutatási anyag rendszerének meghatározott módja, tehát szemléleti mód, amellyel kapcsolatban többféle módszert is használhatunk.⁶¹ Ha az esettanulmányt úgy fogjuk fel a statisztika antiteziseként, hogy nem jutunk el a kettő szintéziséig, akkor épp úgy hasz-

⁵⁸ Cardozo i. m. 103. p.

⁵⁹ Ld. erre Kulcsár: A jogszociológia problémái. 214. p.

⁶⁰ Hoebel, A. E.: The Law of Primitive Man. A Study in Comparative Legal Dynamics. Cambridge. 1954. 36. p.

⁶¹ Scheuch, E. K.: Methoden. — Soziologie. Herausg. René König (Das Fischer Lexikon), Frankfurt a. M. 1958. 203. p.

nálhatatlan adatokat kapunk, mintha csak szemléleti módnak tekintjük. A feltárt vonások általános jelentkezésének ténye viszonylag könnyen megállapítható, éspedig még a mélység felé hatolás igényével is. „Megfelelő statisztikai módszerek útján módunkban áll kiemelni és kiértékelni az ún. rendszerességi komponenst, amely a fő hatóokokra és az ún. esetlegességi komponenst, amely a mellékes hatóokokra utal.”⁶² Az adott esetben egyediként jelentkező tényező elterjedtségéről, esetleg általános jellegéről csak úgy alkothatunk képet, ha megfelelő számú eset kiválasztásával és tanulmányozásával az esetmódszert a statisztika módszereivel kombináljuk. Ez főleg két szempontból jelent statisztikai műveletet. Az esetek kiválasztásánál alkalmazni kell a mintavétel szabályait, másrészt szükség van a gyűjtött anyag bizonyos kvantitatív elemzésére. E két szempont elhanyagolásával végzett esettanulmányok sem jelentenek azonban minden esetben értéktelen vagy felesleges munkát. Bizonyos tájékoztatást adnak a következő lépcsőben immár teljesen statisztikai módszerekkel végzett felvétel kérdőívének, mutatóinak összeállításához. Még egyszer hangsúlyozzuk azonban, hogy a rendszeres előfordulás, sőt akár a számszerű előfordulás önmagában még nem tárja fel a jelenség lényegét, amely esetleg nem is mindig kapcsolódik a számszerűen általánosozáshoz.

A hagyományos értelemben vett jogesethez kapcsolt esettanulmány adatainak értékelésénél feltétlenül szem előtt kell tartani azt a már többször említett tényt, hogy a jogeset jellegéből következően az individuális vonások állnak előtérben, tehát a jog területén az említett korlátok között sem lehet eminens jelentősége. Még a büntetőjogi vagy inkább kriminológiai kutatásokat sem lehet a hagyományos értelemben vett jogeset vizsgálatára korlátozni, mert a társadalomban mutatkozó büntetőjogilag is értékelhető magatartások az esetek jó részében ténylegesen nem kerülnek büntetőjogi értékelésre. Így, ha a bűnügyi statisztikát általában mintavételnek tekintjük a bűnözés területéről, a jogesethez kapcsolódó esettanulmány a legpontosabb eljárással mellett is csak a mintavétel mintavétele. Természetesen nehéz a jogtudomány számára is jelentős konkrét felvételi munkát, egyebek között esettanulmányokat végezni a jogalkalmazás során nem értékelt társadalmi gyakorlatban, de megközeleltése nem lehetetlen. A nemzetközi kriminológiai irodalomban ilyen kutatást jelentenek pl. a bűncselekmény elkövetésére, bűnözésre vezető viszonyok, helyzetek stb. felmérésére irányuló⁶³ és az eltérő viselkedés szociológiájával, a szubkulturával kapcsolatos vizsgálatok stb.⁶⁴ Abból a követelményből, amelyet a jog tartalmi megismerésének igénye támaszt a jogi kutatással szemben, következik, hogy az esetvizsgálat alkalmazását nemcsak a hagyományos értelemben vett jogesetre nem korlátozhatjuk, de a szélesebb értelemben felfogott jogi gyakorlatra sem. A társadalmi gyakorlat kutatásában az esetvizsgálat — a maga helyén és összefüggéseiben — a már elemzett módszerek alkalmazása esetén

⁶² Rogozinski, Zenon : A statisztika mint a jogi jelenségek kutató eszköze. *Panstwo i Prawo*, 1960. 10. sz. Magyar szöveg: *Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény*, 1961. 3. sz. 399. p.

⁶³ Whyte, W. F. : *The Street Corner Society. The Social Structure of an Italian Slum*. 2. ed. Chicago, 1955.

⁶⁴ Ezzel a problémával összefoglalóan foglalkozik *Clinard, M.* : *Sociology of Deviant Behavior*. New York, 1957.

jelentős eszköz lehet a jogi tartalom társadalmi összefüggéseinek és kondicionáló tényezőinek megismerésében is. Az esetvizsgálatok problémájával kapcsolatban még két megjegyzést szeretnénk tenni. Az egyik arra figyelmeztet, hogy a jogeset vizsgálata, akár a hagyományos értelemben vett jogalkalmazási eseté sem maradhat meg a formális szinten, tehát lényegében olyan mélységig kell hatolnia, hogy a jogeset társadalmi tartalmát, a társadalmi gyakorlatot, illetve ha attól eltér, ahhoz való viszonyát is feltárja (s ide tartozik annak még egyszeri hangsúlyozása, hogy esetvizsgálaton a jogtudományban sem csak a jogeset vizsgálatát értjük, hanem a társadalmi gyakorlat „eseteinek” kutatását is). A második megjegyzésünk: az „eset” szó használata itt bizonyos fokig félrevezető. Maga a szó ugyanis feltétlenül egyediségre, individualitásra, az általánostól elütő sajátosságra utal, holott itt éppen nem erről van szó. Akár a jogeset fent jellemzett vizsgálatánál, akár pedig a társadalmi gyakorlat kutatásánál, nem az egyedi esetet keressük, hanem az általánosra fényt derítő „egyes”-ek sokaságát vizsgáljuk. Az eset és az esetvizsgálat tehát itt nem abban az értelemben játszik szerepet, mint pl. a pszichológiában, ahol az ún. klinikai eset aprólékos boncolgatásából, minden kis részlet felderítéséből vonnak le következtetéseket, éppen az egyediség hangsúlyával. A félreértések elkerülése végett kell aláhúznunk, hogy az általunk használt értelemben esetvizsgálat az is, ha pl. interjú segítségével jutunk bizonyos tömegű individuumok vonatkozásában adatokhoz, ha ankétrendszerű kérdőívvel közelítjük meg azokat, vagy ha ún. objektív adatokat gyűjtünk össze a megfelelően kiválasztott emberek egyedi tevékenységére vagy állapotára vonatkozóan. Ebből következik, hogy nem választjuk el egymástól mereven a statisztikát és az esetvizsgálatot sem.

Az esettanulmány egyediségének „ellenpólusaként” emlegetett statisztikáról sokszor megállapítják, hogy nem az egyediség, hanem a tömegjelenségek iránt érdeklődik, és így a „törvények keresésének” tudománya.⁶⁵ A használt módszerek tekintetében természetesen vannak különbségek — bár fentebb már utaltunk arra, hogy az esettanulmánnyal is szükséges bizonyos statisztikai módszerek alkalmazása —, ezen túl azonban a szembeállítás aligha tartható. A marxista társadalomtudományban az esettanulmány épp oly kevésbé irányul az egyediség megállapítására, mint a statisztika, és alkalmazását éppen úgy a „törvények keresése” indokolja, mint a statisztikai módszerek felhasználását.

A statisztika jelentősége azonban a jogtudomány számára kettős. Fel kell használni egyrészt a statisztikának mint tudománynak az eredményeit, másrészt alkalmazni kell a statisztika módszereit. Statisztika nélkül ma már egyetlen társadalomtudomány sem dolgozhat eredményesen, s a jogtudomány számára — ha a normatív szemléleten túl kíván jutni — elengedhetetlen a fenti kettős értelemben vett alkalmazása. Fel kell azonban hívnunk a figyelmet arra, hogy a statisztika a jogtudomány számára sem merül ki az igazságügyi statisztikában, hiszen az tartalmilag alig ad többet, mint a jogalkalmazói gyakorlat ismeretét, mert lényegében azt fordítja le a számok nyelvére. Amivel több, az a jogszabályok társadalmi gyakorlattá válásának bizonyos

⁶⁵ Gilbaud, G. T. : Les problèmes de la statistique. Traité de Sociologie. Publié sous la direction de G. Gurvitch. Vol. I. Paris, 1958. 114. p.

megközelítési lehetősége. A részletek felderítésében azonban az egyéb módszerek mellett szükség van a nem igazságügyi statisztika adataira is. Csak egy példát említünk: a széles értelemben vett igazságügyi, szerencsésebb elnevezéssel a jogalkalmazási statisztika — bár nem vitásan a bűnüldöző szervek hatékonyságától befolyásoltan — képet adhat arról, hogy bizonyos bűncselekmények hol, milyen társadalmi rétegekben és mennyire vannak elterjedve (s ez negatív kétségtelenül a jogszabály érvényesülésének bizonyos tükröképe), vagy figyelmeztethet bizonyos társadalmi tendenciákra, amelyek a bontóperek statisztikájában tükröződnek (ha maguk a bontóperek a valóságnak megfelelően tárták fel az esetekben közreható tényezőket, és nem szorítottak kizárólag az oly nagy hibaforrást jelentő felek által képviselt bemondásra), esetleg a KDB gyakorlatának statisztikája képet adhat a gazdálkodással kapcsolatos egyes jogszabályok érvényesüléséről stb. stb. Az így megrajzolt kép azonban szinte minden vonatkozásban kettős hiányosságot mutat. *Egyrészt csak a jelenségek jogilag releváns vetületét tárja fel* (és ez a jogász számára sem lehet elegendő), *másrészt pedig ezzel a hiányossággal is összefüggően csak a konkrétság bizonyos, a statisztikai felvételtől függő fokáig jut el.* A feltárt jelenségek vagy a körvonalakban megmutatkozó tendenciák (különösen több év statisztikája alapján) közelebbi megismerésére tehát a jogásznak is igénybe kell vennie a társadalomstatisztika más területeinek eredményeit (s ezek megértéséhez a társadalomtudományok, különösen a marxista szociológia eredményeit), ezen túl pedig az adott problémára irányuló konkrét kutatásokat is kell folytatnia.

A statisztika felhasználása azonban *nem* mindent pótló és helyettesítő csodaszer. Mivelői is figyelmeztetnek arra, hogy nemcsak egyedül a kvantitativ módszerek hatásosak a társadalom kutatásában, noha hasznosságuk aligha tagadható a társadalmi jelenségek egész sorának vizsgálatában,⁶⁶ hanem a statisztika által megállapított összefüggések megértéséhez nélkülözhetetlen a nem statisztikai tudás.⁶⁷ Ez a figyelmeztetés kétségtelenül jogos, és még inkább Lenin marasztaló ítélete azokról a szociológusokról, akik csupán a válasra vonatkozó statisztikai adatokból próbáltak társadalmi törvényszerűségeket megállapítani. A statisztika konkrétsága tehát a statisztika egyik területén, az igazságügyi statisztikában csak a jogilag értékelt tényezők konkrétsága, amely csak bizonyos fokig alkalmas a társadalmi gyakorlat, tehát a jogi jelenségek tartalmának bemutatására, másrészt a statisztika általában korlátozott eredményei nem pótolják a további még konkrétabb kutatásokat, és a társadalom nagy összefüggéseiben való elhelyezést. A statisztikánál is konkrétebbnek jellemzett kutatások azonban — ha megfelelő elméleti megalapozással és módszerrel történtek — éppen úgy általános jelenségeket tárhatnak fel, mint a nagy számokat közlő statisztika.

Ha azonban akár a statisztikai adatok által feltárt jelenségek konkrétabb megközelítésére, akár más jelenségek megismerésére végzünk konkrét empirikus jellegű kutatásokat, nem mellőzhetjük a statisztika által kidolgozott módszereket, illetve azok technikai jellegű ismeretét. Nem szólunk most az olyan tisztán technikai jellegű részletekről, mint a kérdőív-összeállítás, táblakészítés, a számszerű feldolgozás és az ezekkel kapcsolatos matematikai eljárás-

⁶⁶ Hagood, M.—Price, D. : Statistics for Sociologists. Rev. ed. New York, 1952. 3—4. p.

⁶⁷ I. m. 9. p.

rások, mert ezek egyrészt a megfelelő szakkiadványokban hozzáférhetők,⁶⁸ másrészt a jogi jelenségek kutatásában való felhasználásuk nem vet fel olyan sajátos elvi problémát, amely elméleti jellegű tanulmányozást igényelne. A statisztikai módszerek tengeréből mindössze egyet szeretnénk kiemelni — részint fontossága, a módszertanban elfoglalt elvi jelentősége, részint bizonyos fokú sajátos alkalmazása miatt —, a mintavételi eljárást.⁶⁹

Miért elvi jelentőségű a mintavétel, különösen a marxista társadalomtudományokban és ezen belül is a jogtudományban? Azért, mert az empirikus kutatásokban a megfelelő elméleti megalapozáson túl ez az a módszertani momentum, amely legalábbis a számszerűségi értelemben technikailag biztosíthatja az általános és az egyes filozófiai relációjának a feltárt jelenségben való kifejeződését. A mintavételi eljárás eredményeképpen ugyanis, ha azt a megfelelő szabályok szerint végezzük, olyan kutatási egységhez, szinte modellehez jutunk, amely bizonyos — matematikai úton kiszámítható — hibahatárok között jellemző arra a tömegre, amelyből kiemeltük. Ily módon kisebb tömeg, kevesebb eset vagy egyén stb. vizsgálatával legalábbis számszerűen általánosan jellemző adatokat tárhatunk fel. Ennek a lehetőségnek csak egyik oldalát jellemezhetjük a technikai könnyebbséggel, sokkal fontosabb az, hogy a mintavételi eljárás alkalmazása — bármilyen empirikus kutatási módszer használata esetén — legalábbis megközelítően, technikai értelemben biztosíthatja a *lényegi általánosításhoz vezető út első lépcsőit, a számszerű általánosítás lehetőségét. Különösen jelentős tehát a mintavétel a jogtudományokban alkalmazott empirikus kutatásokban, mert alkalmas arra, hogy kiküszöbölje az egy-egy esetvizsgálat alapján adódható szubjektív megítélést, amely természetesen az esetek eltérő, tehát individuális vonásait helyezi előtérbe.* (Noha igen gyakran éppen ezek az individuális vagy esetleges tényezők megalapozottan szolgálhatják az általános vonások megismerését is.)

A mintavételi eljárás szabályainak megtartásával kiküszöbölhető a minta olyan jellege, hogy az szélsőséges esetiséget jelentsen. Mai tudományos és gyakorlati szemléletünkben egyaránt elterjedt a példából — és pedig a dolog természetéből következően a leginkább szembeötlő, tehát szélsőséges példából való ítélet- és következtetésalkotás, amelyből szükségszerűen következik — persze a szubjektív irányítás korlátai között — a szélsőséges gyakorlat vagy a tudományban a teljes helytelen általánosítás. A gyakorlatban különösen veszélyes az ilyen „módszer” pl. a büntetőpolitika kialakításában, a tudományban pedig torz eredményeket szülhet pl. a burzsoá jogfejlődés vagy jogtudomány megítélésében. A mintavétel — a minta helyessége esetén

⁶⁸ Vö. pl. *Jahoda—Deutsch—Cook* i. m.; *Festinger*, *S.* — *Katz*, *D.* : *Research Methods in Behavioral Sciences*. New York, 1953.; *König* : *Das Interview*. Formen, Technik, Auswertung. Köln, 1957.; *König* : *Beobachtung und Experiment in der Sozialforschung*. Köln, 1956. Ezek a művek általában részletes tájékoztatóra is alkalmas bő irodalomjegyzéket is közölnek.

⁶⁹ Magyar nyelven még meglehetősen szegényes irodalom áll rendelkezésre. A mintavételre vonatkozó s a Demográfiában vagy a Statisztikai Szemlében megjelent cikkeken kívül bizonyos tájékoztatót nyújtanak a statisztikai tankönyvek, és a címénél általánosabban is használható (különösen a mintavétel matematikai problémáira) *Párnicsky Gábor—Csepinszky Andor* : *Reprezentatív megfigyelés a gazdasági statisztikában*. Bp. 1956. Széles körű ismeretekkel és csaknem teljes külföldi szakbibliográfiával szolgál *Stephan, P.* — *McCarty, P.* : *Sampling Opinions. An Analysis of Survey Procedure*. New York, London, 1958. — A szociológiában használatos mintavételi eljárás szabályaival is foglalkoznak a 63. jegyzetben megjelölt művek.

— éppen az ilyen eseti, példászerű szemléletet küszöbölheti ki a jogtudományban éppen úgy, mint a joggyakorlatban vagy jogpolitikában.

A mintavételi eljárás során a statisztikában pontos számításokkal állapítják meg a minta szükséges nagyságát és azokat a hibahatárokat, amelyek között a minta az egész tömeget reprezentálja. Ahogyan a szociológiában általában, a jogtudományban alkalmazott empirikus kutatások esetén sincs szükség olyan fokú pontosságra a mintavételi eljárásban, mint a statisztikában. Ott ugyanis a mintavételt olyan számszerű adatok megállapítására használják fel, mint pl. a népesség kor- vagy nem szerinti megoszlása stb., amely természetszerűen a legszűkebb hibahatárokat igényli. A társadalomtudományokban az egyes jelenségek, tendenciák megállapítása viszonylag kisebb minta segítségével is lehetséges, a matematikai úton kiszámítható hibahatárok tehát ilyen esetekben általában nem jelzik a jelenség általánosságát, illetve az jóval általánosabb lehet a matematikai úton megállapított reprezentációnál. (Ez azonban semmiképpen sem jelenti a mintavételi szabályok féltételét, mert ebben az esetben a számszerű általános megismerése is kérdéses marad.)

Ez azonban még mindig csak a számszerűségben megfogható általánost tárja fel, ha bizonyos fokig jelzi is az utat a lényegi értelemben vett általános felé is, ha bizonyos esetekben a számszerű általánosság tükrözi is a jelenség lényegét. Az a jelentős többlet, amellyel a marxista társadalomtudományok az empirikus kutatás terén is meghaladják a burzsoá szociológiát, a dialektika módszerében fogható össze. A jogtudomány vonatkozásában különösen jelentős a jelenségek fejlődésében és összefüggésében való vizsgálata.

E két alapvető módszertani követelmény tekintetében a polgári társadalomtudomány nem sokat produkált. A fejlődést a megismételt mintavételi eljárással, az összefüggések kutatását pedig a statisztikai értelemben használt korreláció alkalmazásán túl — és egyben a kvantitatív szempont részbeni elhagyásával is — a funkcionális módszer segítségével kísérte meg feltárni. A jelenségre vonatkozó megismételt mintavételek azonban, amelyek az adott időre jellemző statisztikában mutatják meg az általánost és az esetlegest,⁷⁰ még mindig nem jelentik a minőségi fejlődés megismerésének a fokát, különösen azért nem, mert egyrészt a társadalmi jelenség lényegi és véletlen vonásai nem mindig azonosíthatók a jelenséggel kapcsolatos vonások számszerű általánosságával, illetve egyediségével (a számszerű vizsgálat pedig az egyediséget éppen azért hanyagolja el, mert veszélyezteti az általánosítást), másrészt az akár bizonyos rendszerességgel is megismételt vizsgálatok (az idővel kapcsolatos természetes nehézségeken túl is) csak egyes fejlődési szakaszcsoportokról adnak a fentiek szerint már eleve korlátozott képet.

A számszerűségben megnyilatkozó rendszerességi komponens feltárása tehát semmiképpen sem elegendő mindig a lényegi értelemben vett általános felismerésére akár a matematikailag legpontosabban meghatározott mintavételen alapuló esettanulmányok, akár a teljes tömegstatisztika vonatkozásában. Az így nyújtott lehetőség határozza meg végeredményben az empirikus kutatások helyét, hasznát, de korlátait is a jogtudományban. Ez az a pont, ahol a társadalomra vonatkozó átfogó elmélet és a jogi jelenségek eddig feltárt törvényszerűségei segítségével a kvantitatív kutatást kvalitatívra kell

⁷⁰ Az ún. „panel”-vizsgálatokkal kapcsolatosan néhány érdekes tanulmányt közöl *Lazarsfeld, P. F.—Rosenberg, M.*: *The Language of Social Research.* 231—260. p.

mélyíteni, ahol a marxista szociológia, de a marxista jogtudomány is valóban az „Aufheben” értelmében haladja meg a kvantitatív jellegű empirikus kutatásokat, amelyek azonban éppen a minőségi megítélés érdekében nélkülözhetetlenek.

A mennyiségi vizsgálatokat jelentő empirikus kutatás minőségivé való mélyítésére törekvő polgári kísérletek elemzése — akár a jogtudomány vonatkozásában is — külön tanulmányt igényelne. Az ilyen próbálkozások sikerelenségére más helyütt már utaltunk,⁷¹ ezúttal még csak a jogtudományban is hatásos funkcionalizmust említjük meg. A funkcionalizmus korlátai ismertek,⁷² s a dialektikával összevetve különösen szembetűnőek, mégis ez a módszer a polgári társadalomtudományban és jogtudományban bizonyos összefüggések megállapítására törekedve, ha nem is jutott el a jelenségek lényegéig, ezzel szemben nem is atomizálta a társadalmat, nem állott meg a kis csoportok elszigetelt kutatásánál. Hovatovább azonban a funkcionális módszer is kényelmetlenné vált a polgári társadalomtudomány számára, és bírálata két vonalon is megindult. A bírálat persze önmagában jogos, de mégis jellemző a bírálókra, akik a funkcionális módszer helyett nem tudnak mást ajánlani, még olyan módszert sem, amely a funkcionalizmus viszonylagos értékét elérné. A funkcionalizmus alapvető megállapítása, a társadalomnak, a kultúrának mint működő egésznek a felfogása, amelyben az egyes részjelenségek funkciójuk folytán, tehát az egészszel összefüggésben érthetők meg, túlmutat az akár a „középfokú” elméletekkel vagy analitikus törekvésekkel megfejelt empirizmuson is. A funkcionáló egész tagadása tehát alapvető feltétele a különféle összefüggéseket kutató módszer tagadásának is. És ez közvetlenül megfigyelhető a tagadás egyik vonalában, amelyet legjobban Merton szavaival jellemezhetnénk: „Nemcsak a funkcionáló egész posztulátuma mond gyakran ellent a tényeknek, de ennek a posztulátumnak kevés a heurisztikus értéke is . . .”⁷³ A másik vonal a közvetett tagadás, amely az összefüggéseket a viselkedési minták bizonyos számszerűen megfogható vonásaira szűkíti le, amely azután nem is képes kitörni az empirizmus primitív számszerűségének korlátaiból.⁷⁴

A dialektika elveinek teljes alkalmazása — amely tehát magában foglalja az empirikus kutatásokat, de meg is haladja azokat, ahogyan meghaladja a funkcionalizmust is, a jelenségeknek nemcsak a számszerűleg megfogható vonásait, nemcsak összefüggéseit s funkcionálását mint a jelenség (pl. egy jogintézmény) mozgását, működését, hanem lényegét is feltárja, ahogyan ezt a materialista nézőpontú dialektika nemcsak lehetővé teszi, de meg is követeli. Így jelölhetjük meg az empirikus kutatások helyét és hasznát a marxista szociológiában és jogtudományban, amelyek tehát nem jelentkeznek önmagukban módszerként, szociológiai módszerként sem (ahogyan ezt sokan tévesen felfogják), csupán részei a marxizmus általános módszertanának (amelyet a társadalomtudományokban önmagában nevezhetnénk szociológiai módszernek, hiszen a társadalmi jelenségek lényegének feltárására törekszik).

⁷¹ *Kulcsár* : A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. 343. és köv. p.

⁷² Ld. *Kulcsár* : A jogszociológia problémái. 46—48. p.

⁷³ *Merton, R. K.* : Social Theory and Social Structure. Rev. ed. Glencoe Ill. 1957. 27—28. p.

⁷⁴ Vö. pl. *Bredemeier, H. C.* : The Methodology of Functionalism. American Sociological Review, 1955. Apr. 175—180. p.

Befejezésül még egy kérdésre kell röviden válaszolnunk. A jogi kutatások kifejtettek szerinti konkrétságának igénye nem idézi-e módszertanilag a jogászai kutatások háttérbe szorulását, illetve beolvadását az általános szociológiai kutatásokba,⁷⁵ tartalmilag pedig a jogi jelenségek feloldását a társadalmi jelenségekben? (Az utóbbira is volt már példa a marxista jogtudományban, éspedig a jognak a társadalmi viszonyokkal való azonosítása formájában.⁷⁶) Azzal, hogy a jogot formaként fogtuk fel, így a tartalmi vizsgálatok elé a társadalmi viszonyokba való behatolást tűztük ki követelményként, még nem mostuk el a jog jogi jellegét, mert ha világos is előttünk az a tény, amit Kerimov úgy fogalmazott meg, hogy a jog „társadalompolitikai” és jogi természetű intézmény, és specifikus törvényei a társadalmi jelenségeknek jogi természetét fejezi ki,⁷⁷ ez a „jogi természet” mégiscsak a társadalmi viszonyokból eredő — osztályakarát által kifejezett és alakított — „társadalompolitika” által van meghatározva, és a specifikus jogi jelleget is csak a társadalmi viszonyokon keresztül lehet megérteni és feltárni. Az eredményt az biztosítja, ha nem állunk meg sem a „jogi természetnél”, sem a társadalmi viszonyoknál, hanem a tartalmat és a formát a kellő konkrétság biztosításával együtt, egymástól elválaszthatatlanul kutatjuk.

Az elmondottakból az is kitűnik, hogy a jogintézmények, a „jogi szerkezet”, a jogszabályok olyan jellegű vizsgálata, amit általánosan elterjedt kifejezéssel jogi dogmatikának hívunk, és a jog szociológiai vizsgálata szoros egységet alkot. Az eddig követett gyakorlat a szociológiai összefüggések feltárásával kapcsolatban, tehát a jog közvetlen és direkt — így meglehetősen egysikű, elnagyolt — visszavezetése a társadalom alapvető viszonyaira, amelynek kétségtelenül alapvető eredménye a jog osztálymeghatározottságának felismerése és állandó tudata, és a dogmatikának e felismerésen mint „elvont premisszán” alapuló művelése a jog társadalmi tartalmának, változásának és életének s különösen érvényesülésének számtalan jelenségét és tényezőjét kirekesztette a kutatásból, nem számolt a mozgással, így a kutatás bizonyos elszürkülését eredményezte. A dogmatikának a társadalmi jelenségek és tények vizsgálatával való összekapcsolása a marxizmus szociológiai szemléletének elmélyülését jelenti a jogtudományban is.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy ezzel nem elégedhetünk meg. *A marxista szociológiai szemlélet elmélyülésének nemcsak a jogtudományban, de a joggyakorlatban is szemléleti, ennek következtében funkcionális és társadalmilag is lemérhető változásra kell vezetnie.* E változás tartalmát legjobban úgy fejezhetnénk ki, hogy *a jogalkotónak és a jogalkalmazónak is tisztában kell lennie saját egyedi tevékenységének általános hatásaival, fel kell becsülnie saját helyét is a jog folyamatában.* Amit a bevezetőben a jog tudományos és jogalkalmazói megismerésének azonosságáról, az ebből fakadó módszertani követelményekről elmondottunk, azt is jelenti, hogy pl. a bíró saját munkájának a fejtegetett módon való tanulmányozásával is általánosíthat úgy, ahogyan azt saját munkájának a jog folyamata részeként való felismerése megköveteli.

⁷⁵ Erre a veszélyre utalt és a jelentkezés okaira is rámutatott Szabó Imre: *Jogi gondolkodásunk szocialista átalakulása.* 412. p.

⁷⁶ Ilyen tendencia mutatkozott meg pl. a 20-as és 30-as évek szovjet jogelméletében Sztucska és Pasukanisz munkásságában. Erre vonatkozóan ld. a magyar irodalomban *Peschku Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései.* Bp. 1960. 41—52. p. és *Kulcsár i. m.* 259—263. p.

⁷⁷ *Kerimov i. m.* 874. p.

ЗНАЧЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ФАКТОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПОЗНАНИЯ ЯВЛЕНИЙ ПРАВА

К. Кульчар

Статья поставила себе целью рассмотреть вопрос о возможности применения исследований эмпирического характера в области юридической науки, а также вопрос о неизбежности исследований такого характера с точки зрения познания содержания явлений права.

Статья разделена на три части.

Часть I констатирует, что нормы права могут считаться только формой явлений права, поэтому знанием норм права ни для юридической науки, ни для применения права еще не обеспечивается знание содержания. Исследования, направленные на познание права, должны поэтому распространяться также на исследование общественных отношений и явлений, а именно не только в общем направлении, а также в отношении конкретного применения права и его научного изучения. Возможность такого изучения в основном обеспечивается правильным исходным пунктом теории познания, общей методологией материализма и марксизма, т. е. диалектикой, вопросы которой, однако, в связи с конкретным ее применением на основании упомянутого взгляда требуют еще исследования в области юридической науки. Таким образом марксистская юридическая наука не нуждается в специальном юридическом методе для своих исследований. (Дело в том, что требование специального юридического метода вытекает из абсолютистского понимания нормативного элемента права, вызывавшее, между прочим, например, распад буржуазной юридической науки на социологию и философию права, так как имеющая нормативный характер философия права, с одной стороны скрывает процессы действительности, имеющие связь с правом, а с другой стороны вовсе не выступает с требованием, направленным на их исследование, пределы чего даже сама буржуазная социология права желала превзойти.)

В области марксистской юридической науки не наблюдается распад на науку (теорию) права нормативного характера и социологию права. В результате единства диалектического метода и материалистического подхода от самого начала употребляется «социологический аспект» в области марксистской юридической науки. Приведенный здесь социологический аспект в основном выражает единство исторического и логического аспектов, конкретность исторического исследования, а также вытекающее из того требование общего характера исследований. Из единства исторического и логического аспектов для марксистской общественной науки, в том числе и для юридической науки вытекает также необходимость исследования существенной конкретности, а именно необходимость конкретного исследования существенных признаков настоящего. При таких условиях конкретное исследование означает не эмпирическое исследование в самом себе, а единство микро- и макросоциологии выражается также в развитии социологического подхода юридической науки. Сказанное означает, таким образом, конкретное исследование марксистской юридической наукой общественного содержания правово урегулированных явлений, а именно также и в отношении тех моментов и черт соответствующих явлений, которые нормами права не урегулированы.

Часть II посвящена автором вопросам конкретных эмпирических исследований буржуазной юридической науки. Автор здесь устанавливает, что в соответствии с теоретическими и методологическими недостатками буржуазной социологии вообще и социологии права в частности упомянутые исследования исчерпываются случайным раскрытием индивидуальных явлений, будучи направлены прежде всего на осуществление практических целей. Из этого вытекает то, что даже тогда, когда марксистская юридическая наука в конкретном случае употребляет подобную или такую же методику и технику исследования, какой пользуется буржуазная социология в области своих эмпирических исследований, исследования марксистской юридической науки — именно ввиду решающего различия в методологии — не могут отождествляться с подобными буржуазными попытками.

Часть III статьи исходит из необходимости различать между тремя значениями понятия *метода*. Методом в самом широком смысле является метод теории познаний — а в самом узком смысле технический метод отдельных конкретных исследований. Между этими двумя методами наблюдается метод в том смысле, который может оказаться свойственным некоторой из отраслей права и который, подчиняясь в области юридической науки методу теории познаний, превращает технику эмпирических исследований в метод общественного характера. Данный метод выступает в области юридической науки с требованием, направленным самым решительным образом на то, чтобы исследование рас-

пространилось на массовый характер и индивидуальные черты явлений, включая в то также определяющие содержание явлений права общественные отношения и факторы, подход к которым становится возможным — из-за препятствий массового изучения явлений права — только путем индивидуального конкретного изучения явлений. Затем в статье проанализируются дальнейшие последствия этого положения, причем автор приходит к выводу, что в области юридической науки особое значение имеет исследование конкретных случаев, которое не может, однако, заключаться только в исследовании юридических случаев в традиционном смысле, а должно распространяться также и на общественную практику. Ввиду того, что исследование конкретных случаев весьма пригодно для того, чтобы выдвигать на передний план индивидуальные и случайные моменты, оно должно быть осуществлено — как правило — при помощи комбинирования методов и данных общественной статистики. Это представляет собой гарантию технического характера для осуществления вытекающего из марксистского единства микро- и макро-социологии аспекта, исключающего возможность разработки в виду курьеза и субъективную оценку моментов исследования отдельных случаев. В дальнейшем статья, оставаясь на вопросах использования данных и методов общественной статистики, подчеркивает теоретическое и практическое значение процедуры с образцами в области эмпирических исследований. Правильное использование процедуры с образцами, в техническом смысле выражает первую веху на пути к существенному обобщению признаков явлений, возможность для количественного обобщения. Затем автор останавливается на проблеме превращения исследований количественного характера в качественные, в связи с чем он приходит к оценке функционального метода, получившего распространение в области буржуазной социологии и социологии права.

В заключительной части статьи автор приходит к выводу о том, что в области марксистской юридической науки в результате комбинирования традиционного догматического и эмпирического исследования фактов, а также исследования иного характера углубляется социологический взгляд на явления, причем углубление марксистского социологического взгляда на явления должно повлечь за собой — не только в области юридической науки, а также на практике — изменение во взглядах вообще и в результате того изменение функционального характера, т. е. изменение, которое может быть определено также в общественном направлении.

L'IMPORTANCE DES RECHERCHES DES FAITS DANS LA CONNAISSANCE DES PHENOMENES JURIDIQUES

Kálmán Kulcsár

Le but de l'étude est l'examen de la question de savoir si on peut appliquer dans la science juridique les recherches de caractère empirique, respectivement si ces recherches sont indispensables dans la connaissance du contenu des phénomènes juridiques.

L'étude est divisée en trois parties. Dans la première partie l'auteur constate que la règle de droit ne peut être considérée autrement que comme la forme des phénomènes juridiques. De cette façon la connaissance de la règle de droit à elle seule n'assure ni pour la science du droit, ni pour l'application du droit la connaissance du contenu aussi. Les recherches scientifiques visant à la connaissance du droit doivent donc embrasser également l'examen des rapports sociaux, des phénomènes sociaux et non seulement dans leurs relations générales, mais aussi dans la connaissance de l'application concrète du droit et dans la connaissance scientifique. Cette connaissance est fondamentalement assurée par le départ correct de la théorie de la connaissance: le matérialisme et par la méthodologie générale du marxisme: la dialectique. Les questions résultant de cette position d'esprit et qui sont en rapport avec l'application concrète de la dialectique doivent cependant être examinées encore dans la science juridique. La science juridique marxiste n'exige donc pas une méthode juridique particulière. (En effet, l'exigence d'une méthode juridique particulière provient de l'absolutisation de l'élément normatif du droit et l'une de ses conséquences, par exemple, est la dissociation de la science bourgeoise du droit en la sociologie du droit et en la philosophie du droit. La philosophie du droit ayant un caractère normatif masqué, d'une part, les processus réels ayant des rapports

avec le droit, et n'exige pas, d'autre part, leur recherche, ce que même la sociologie bourgeoise du droit désirait de dépasser.)

La science juridique marxiste ne se divise pas en une science du droit ayant un caractère normatif (en la théorie du droit) et en une sociologie du droit. L'unité de la méthode dialectique et du point de vue matérialiste a créé «une manière de voir sociologique» dans la science juridique marxiste. Cette manière de voir sociologique signifie dans son essence l'unité des points de vue historique et logique, le caractère concret des développements historiques et l'exigence de la généralité provenant de cela.

De l'unité des points de vue historique et logique résulte pour la science sociale marxiste, donc pour la science du droit aussi, son caractère essentiellement concret et la recherche concrète des traits essentiels du présent. Ainsi les recherches concrètes ne signifient point des pures investigations empiriques et même dans la manière de voir sociologique de la science juridique s'exprime l'unité de la micro- et macro-sociologie. Ce que nous venons de dire signifie donc dans la science juridique marxiste la recherche concrète du contenu social du phénomène réglementé par le droit, enveloppant les facteurs et les traits de ce phénomène qui restent en dehors de la réglementation juridique.

Dans la seconde partie de l'étude l'auteur analyse les recherches concrètes empiriques de la science juridique bourgeoise. Il constate que celles-ci, conformément à la sociologie bourgeoise et aux défauts méthodologiques et théoriques de la sociologie du droit, s'épuisent dans l'exploration accidentelle des phénomènes particuliers et elles suivent en premier lieu des objectifs pratiques. Il s'ensuit que même si la science juridique marxiste dans le cas donné se sert d'une méthode et d'une technique identique ou semblable aux recherches sociologiques empiriques bourgeoises, à cause des différences fondamentales méthodiques existant entre les deux méthodes et les deux techniques, ces recherches ne sauraient être identifiées avec les aspirations bourgeoises analogues.

L'auteur dans la troisième partie de son étude part de l'idée qu'il faut distinguer les trois significations de la méthode. La méthode au sens le plus large du mot signifie la méthode de la théorie de la connaissance et dans le sens le plus strict du mot, la méthode technique des examens particuliers. Entre ces deux sens du mot se trouve sa troisième acception laquelle peut être particulière dans les diverses branches de la science et laquelle dans la science juridique, étant subordonnée à la méthode de la théorie de la connaissance, élève au rang de la méthode sociale la technique des examens empiriques. L'exigence la plus importante de cette méthode dans la science juridique est que les recherches embrassent non seulement le caractère de masse et l'individualité du phénomène juridique mais encore les relations sociales, ainsi que les facteurs sociaux constituant le contenu des phénomènes juridiques, qui souvent ne peuvent être abordés, à cause des barrières inhérentes à l'observation en masse des phénomènes juridiques qu'à l'aide de l'examen concret, individuel de ces phénomènes.

L'étude analyse dans la suite les conséquences ultérieures de cette thèse et constate que dans la science juridique l'examen des cas particuliers a une portée toute spéciale, ce qui ne signifie pas seulement l'examen des cas litigieux, mais doit embrasser la pratique sociale aussi. L'examen des cas particuliers cependant, justement parce qu'il se prête bien à mettre en relief les traits individuels et accidentels, doit être effectué en général au moyen de la combinaison des méthodes et des données de la statistique. C'est la garantie de caractère technique de la mise en vigueur de la manière de voir résultant de l'unité marxiste de la micro- et macro-sociologie, laquelle exclut l'élaboration des données de l'examen des faits particuliers dans la forme de bizarreries et leur appréciation subjective.

Après avoir traité les questions de l'utilisation des données et des méthodes de la statistique de la société, l'étude souligne l'importance pratique et de principe de la procédure du sondage dans les recherches empiriques. L'application correcte du sondage peut assurer dans un sens technique le premier escalier de la voie conduisant à la généralisation essentielle, la possibilité de la généralisation numérique. Après, l'auteur s'occupe du problème, comment les examens de caractère quantitatif peuvent être transformés en des examens qualitatifs et sous ce rapport il apprécie la méthode fonctionnelle répandue dans la sociologie et dans la sociologie du droit bourgeoises.

Pour conclure, l'étude constate que dans la science juridique marxiste la combinaison des recherches traditionnelles dogmatiques et empiriques a pour conséquence d'approfondir la manière de voir sociologique. L'approfondissement de la manière de voir sociologique marxiste cependant doit conduire non seulement dans la science juridique, mais aussi dans la jurisprudence, à un changement d'aspect et par conséquent fonctionnel, donc socialement pondérable.